

Δημήτρης Σταματόπουλος

ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Η ενδοκοινοτική σύγκρουση στη Θεσσαλονίκη (1872-1874) και η σύνταξη του πρώτου κοινοτικού κανονισμού¹.

Η κοινοτική διένεξη των ετών 1872-1874, η οποία αποτέλεσε την αιτία της αποπομπής από τη Θεσσαλονίκη του μητροπολίτη Νεοφύτου του Βυζαντίου (1858-1874)², είναι ελάχιστα γνωστή σε σχέση με τις αντίστοιχες ενδοκοινοτι-

1. Η συλλογή του αρχιερακού υλικού πάνω στο οποίο βασίστηκε το παρόν άρθρο έλαβε χώρα στα πλαίσια της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα «Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και Οικουμενικό Πατριαρχείο: Ο πολιτικός ανταγωνισμός για την εφαρμογή των Γενικών Κανονισμών, 1858-1878», η οποία διαπραγματεύεται την πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ της κληρικαλικής-γεροντικής και της μεταρρυθμιστικής πτέρυγας της ελληνορθόδοξης κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη, για την εφαρμογή των Γενικών Κανονισμών, κατά την συγκεκριμένη εικοσαετία.

2. Ο Θεσσαλονίκης Νεόφυτος, ο επονομαζόμενος και Βυζάντιος λόγω της καταγωγής του από την Κωνσταντινούπολη, υπήρξε ένας από τους υποστηρικτές της μεταρρυθμιστικής κίνησης που οδήγησε στην ψήφιση των Γενικών Κανονισμών κατά την Εθνοσυνέλευση των ετών 1858-1860, βλ. Χρυσάνθος Φιλιππίδης, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, «Οι Γενικοί Κανονισμοί του Οικουμενικού Πατριαρχείου επί τη βάσει του Κώδικος ΤΕ΄ του Πατριαρχικού Αρχιεπισκόπου (Πρακτικά Εθνοσυνελεύσεως 1858-60)», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, (1946) σ. 9. Ο Νεόφυτος, πριν μεταβεί στη Θεσσαλονίκη, είχε διατελέσει μητροπολίτης Τυρνόβου (1840-1856). Στη μητρόπολη αυτή είχε έρθει σε αντιπαράθεση με τον βουλγαρικό πληθυσμό της πόλης, εξαιτίας κατηγοριών που διατυπώθηκαν εναντίον του για καταχρήσεις αλλά και των δραστηριοτήτων του γραμματέα του, Κωνσταντίνου Μεγαβούλη, ο οποίος τον ακολούθησε και στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Η πραγματική αιτία όμως της εχθρικής αντιμετώπισης του Νεοφύτου πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι η ανάδειξή του στη μητρόπολη Τυρνόβου προωθήθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τον ισχυρό νεοφαναριώτη, βουλγαρικής καταγωγής, Στέφανο Βογορίδη, για να αποφευχθεί η εκλογή, στην ίδια μητρόπολη, του Νεοφύτου Μπόζβελη, ενός από τους πρωτεργάτες του βουλγαρικού εθνικισμού. Ο Νεόφυτος απομακρύνθηκε τελικά από το Τύρνοβο τον Φεβρουάριο του 1857. Εξελέγη στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης τον Ιανουάριο του 1858, όταν ο Θεσσαλονίκης Καλλίνικος μεταπήδησε στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Η εκλογή του ως Θεσσαλονίκης στα προεόρτια της Εθνοσυνέλευσης συνετέλεσε ασφαλώς στο να τηρήσει ευνοϊκή στάση κατά τη διάρκεια των εργασιών της απέναντι στις επιδιωκόμενες μεταρρυθμίσεις, βλ. Κώδικας Πατριαρχικής Αλληλογραφίας (Κ.Π.Α.), Α΄, πατριαρχικής Ανθήμος Στ΄ προς Νεόφυτο Τυρνόβου, 2 Νοεμβρίου 1853, σ.15, 3 Δεκεμβρίου 1853, σσ.39-40, 3 Φεβρουαρίου 1854, σ. 70, Κ.Π.Α., ΒΒ΄, πατριαρχικής Κύριλλος Ζ΄ προς Νεόφυτο Τυρνόβου, 26 Φεβρουαρίου 1857, σ.160, Αιμιλιανός Μιλήτου (Τσακόπουλος), «Επισκοπικοί Κατάλογοι», *Ορθοδοξία*, 32 (1957) σσ.174,184,320, Ζ. Markova, «Ο βουλγαρικός λαός και ο ελληνικός κλήρος στην εθνική και πολιτιστική ζωή κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι.», μτφ. Δ. Λουκίδου-Μαυρίδου, *Δελτίο Σλαβικής Βιβλιογραφίας*, 27

κές συγκρούσεις της δεκαετίας του 1880, κατά τις οποίες επίσης δύο άλλοι μητροπολίτες της πόλης, ο Καλλίνικος Φωτιάδης (1878-1883)³ και ο Γρηγόριος Καλλίδης (1883-1889)⁴ αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την αρχιερατική τους έδρα⁵. Ωστόσο, η πολιτική της σπουδαιότητα πρέπει να θεωρηθεί μεγαλύτερη από αυτή των μεταγενέστερων αντιπαράθεσεων, εφόσον, όπως θα δούμε, οδήγησε στη διαμόρφωση των αντίπαλων παρατάξεων που κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή της κοινότητας κατά τις επόμενες δεκαετίες, ενώ ταυτόχρονα συνετέλεσε καθοριστικά στη δημιουργία του Φιλελευθέρου Συλλόγου Θεσσαλονίκης το 1872, αλλά και στον καταρτισμό του πρώτου κοινοτικού κανονισμού το 1874. Ο συγκεκριμένος κανονισμός υπήρξε ένας από τους πρώτους, εάν όχι ο πρώτος⁶, που καταρτίστηκε κατ' αναλογία με

(1970), σσ.26,28, Ζ. Markova, «Η οικονομική καταπίεση εκ μέρους του κλήρου του Φαναρίου και ο αγώνας του βουλγαρικού λαού εναντίον του ως τον Κριμαϊκό πόλεμο», μτφ. Ι.Θ. Λαμφίδη - Δ. Λουκίδου-Μαυρίδου, *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, 1(1973)(συμπλήρωμα), σσ.464,484-485, Ζ. Markova, *Balgarskoto čarkovno-načiolno drizenie do Krimskata vojna* [Το Βουλγαρικό εκκλησιαστικό-εθνικό κίνημα στον Κριμαϊκό πόλεμο], Σόφια 1976, σσ.31,138, Μ.Θ. Λάσκαρις, *Το ανατολικόν ζήτημα (1800-1923)*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1978, σ.258. Η αντιπαράθεση του Νεοφύτου με το σλαβικό στοιχείο συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Θεσσαλονίκη, όταν η απόφασή του να μεταθέσει τον επίσκοπο Πολυανής Παρθένιο (1865) προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των σλαβοφώνων της περιοχής. Για την «πολιτεία» του Νεοφύτου στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης, κυρίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, βλ. Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη 1858-1874: Η εφαρμογή των Γενικών Κανονισμών και ο μητροπολίτης Νεόφυτος», *Θεσσαλονικέων πόλις*, 1 (1997) 87-99.

3. Για τον Καλλίνικο Φωτιάδη, βλ. Α. Νανάκης, αρχιμ., «Νέα ιστορικά στοιχεία για τον μητροπολίτη Δέρκων Καλλίνικο Φωτιάδη (1841-1926) τον από Θεσσαλονίκης», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης, τμήμα Θεολογίας*, 1 (1990) 163-193.

4. Πληροφορίες, με μεροληπτικό τρόπο βέβαια δοσμένες, για την πολιτεία του Γρηγορίου Καλλίδη στη μητροπολιτική έδρα Θεσσαλονίκης μπορεί κανείς να αντλήσει από φυλλάδιο Αωνύμου, *Το Μωρόν Άλας, ήτοι ο αποκεκρυγμένος Θεσσαλονίκης Γρηγόριος Καλλίδης και η συντροφία αυτού*, Θεσσαλονίκη 1888.

5. Ελάχιστες αναφορές βρίσκονται στο Κ. Τάττης «Κοινότης Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικό Ημερολόγιο Παμμακεδονικού Συλλόγου*, 6 (1913) 85-89 και του ίδιου «Ο Ιωάννης Παπάφης και τα έργα αυτού» *Γρηγόριος Παλαμάς*, 2 (1918) 302- 303. Για την κοινοτική ζωή της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι. βλ. Κ. Μοσχάφ, *Θεσσαλονίκη (1700- 1912): τομή της μεταπρατικής πόλης*, εκδ. Στοχαστής 1978, σσ.126-135, Στ. Ζαπάντη, «Οι ενδοκοινοτικές έριδες στην Ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης από το 1881 μέχρι το 1912», *Πρακτικά του Ι' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ.121-147, Ε.Α.Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη: Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ.173-217, Γ. Μουτάφης, «Η δημογεροντία της Θεσσαλονίκης στο κοινωνικό της πλαίσιο (1874-1904)», στο *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.235-253, Π. Βακουφάρης, «Ο αναθεωρημένος κανονισμός της ελληνικής κοινότητας Θεσσαλονίκης του 1874 και οι διενέξεις των τοπικών αρχόντων», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 3 (1992) 169-184.

6. Ίσως πρέπει να εξαιρεθεί ο κανονισμός συγκρότησης της δημογεροντίας του 1864, της ορθόδοξης κοινότητας Σμύρνης, ο οποίος όμως περιοριζόταν στη θεσμοθέτηση κανόνων που σχετίζονταν με τις διαδικασίες εκλογής των μελών της, βλ. Χ. Σ. Σολομωνίδης, *Η Εκκλησία της Σμύρνης*, Αθήνα 1960, σσ. 295-296.

τις διατάξεις, οι οποίες προβλέπονταν στο κείμενο των Γενικών Κανονισμών⁷. Είναι γενικά παραδεκτό ότι η ψήφιση των Γενικών (ή «Εθνικών») Κανονισμών (1858-1860) ενεργοποίησε μία διαδικασία ανακατατάξεων στις κοινότητες μεγάλου και μεσαίου μεγέθους και οδήγησε στον καταρτισμό κοινοτικών κανονισμών, οι οποίοι προσδιόριζαν επακριβώς τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των τοπικών δημογερόντων αλλά και τις σχέσεις τους με τους εκπροσώπους της Εκκλησίας⁸. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή που είχε ως αποτέλεσμα να επανακαθοριστούν οι σχέσεις μεταξύ κληρικού και λαϊκού στοιχείου στην κοινωνική βάση του ορθόδοξου μιλλέτ, όχι μόνο δεν ήταν ομοιόμορφη, όπως δείχνει ο διαφορετικός χρόνος ψήφισης των κοινοτικών κανονισμών και οι συνεχείς αναθεωρήσεις τους, αλλά και ιδιαίτερα αντιφατική. Ειδικά στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα αυτοκρατορίας μαζί με την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, είναι χαρακτηριστική η καθυστέρηση της εμφάνισης ενός τέτοιου καταστατικού κοινοτικής λειτουργίας (12 χρόνια μετά την οριστική επικύρωση των Γ. Κανονισμών το 1862 και 10 μετά την ψήφιση του νόμου περί Βιλαετιών το 1864, ο οποίος αναδιοργάνωσε τις δομές της επαρχιακής διοίκησης) - πόσο μάλλον

7. *Γενικοί Κανονισμοί περί διευθέτησεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν θρόνον διατελούντων Ορθοδόξων Χριστιανών, υπηκόων της Α Μεγαλειότητος του Σουλτάνου εκ της Πατριαρχικής του Γένους Τυπογραφίας, διευθυνομένης παρά του Στεφάνου Α. Δομέστικου, Κωνσταντινούπολη 1862*. Οι Γενικοί Κανονισμοί αναδημοσιεύονται από τον Δ. Νικολαΐδη, *Οθωμανικοί Κώδικες ήτοι Συλλογή απάντων των νόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων, τ.Α' - Δ', Κωνσταντινούπολις 1889-1891*, τ.3, σσ.2750-2788, και Χ. Κ. Παπαστάθης, *Οι Κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Θεσσαλονίκη 1984* σσ.78-110 (στο εξής θα παραπέμπουμε στην έκδοση αυτή). Μολονότι το τελικό κείμενο των Γ. Κανονισμών που είχε εγκρίνει η Εθνοσυνέλευση δεν προέβλεπε κάποια διάταξη για την κοινοτική αναδιοργάνωση στις επαρχίες, ο Κανονισμός περί σχηματισμού του Διαρκούς Εθνικού Μικτού Συμβουλίου είχε υποστεί κάποιες τροποποιήσεις από την πλευρά της Πύλης, όταν κατατέθηκε προς επικύρωση. Η μία από αυτές ήταν μία προσθήκη, η οποία αφορούσε στο άρθρο ιστ' του β' κεφαλαίου περί των καθηκόντων των μελών του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου και προέβλεπε ότι σε κάθε μητροπολή του οθωμανικού κράτους θα έπρεπε να δημιουργηθεί ένα μικτό συμβούλιο κληρικών (του εκάστοτε δηλαδή αρχιερέα) και λαϊκών, αντίστοιχο με αυτό της Κωνσταντινούπολης, αλλά αυτό θα γινόταν μόνο μετά από άδεια και διαταγή της Πύλης «αφού ο κανονισμός και η διοργάνωσις του εν τοις Πατριαρχείις σχηματισθησομένου Μ. Συμβουλίου στερεωθή». Η διάταξη αυτή ήταν πολύ σημαντική, αφού ήταν προάγγελος των ρυθμίσεων του Νόμου περί Βιλαετιών του 1864 και, ουσιαστικά, επέκτεινε την ομογενοποίηση της κοινοτικής αυτοδιοίκησης και στο επίπεδο των επαρχιών. Η προσθήκη δεν περιλαμβάνεται στην πρώτη έκδοση των Γενικών Κανονισμών του 1862, την οποία αναδημοσιεύει ο Χ. Παπαστάθης, βλ. Δ. Σταματόπουλος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και Οικουμενικό Πατριαρχείο: Ο πολιτικός ανταγωνισμός για την εφαρμογή των Γενικών Κανονισμών, 1858-1878*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998, σ.120.

8. Χ. Παπαστάθης, «Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία υπό το καθεστώς των Εθνικών Κανονισμών» στο *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού*, σσ.135-155, Θ. Βερέμης, «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, σ.170.

για άλλες πόλεις που γνώρισαν παρόμοια καταστατικά μόλις κατά τη δεκαετία του '80 ή του '90 και ενώ η διαδικασία της προώθησης των μεταρρυθμίσεων στο Οθωμανικό κράτος είχε ανασταλεί από την άνοδο στο θρόνο του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίντ⁹.

Συνεπώς είναι αναγκαίο να ερμηνευθεί η ύπαρξη αυτού του χρονικού «κενού» στην προώθηση της μεταρρυθμιστικής κίνησης από το κέντρο στην περιφέρεια όσον αφορά στην αναδιοργάνωση του ορθόδοξου μιλλέτ και να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους οι εκπρόσωποι των κοινοτήτων υιοθέτησαν «καθυστερημένα» την επιλογή της διοικητικής ανασυγκρότησής τους. Οι λόγοι αυτοί πρέπει να αναζητηθούν, τόσο στις αντιφάσεις που ανέδειξε η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στις επαρχίες (όχι μόνο σε πολιτικό, κοινωνικο-οικονομικό, αλλά και σε εκκλησιαστικό επίπεδο) κατά τη δεύτερη περίοδο του Τανζιμάτ (1856-1876)¹⁰, όσο και στην όξυνση του εθνικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, μετά την ανακήρυξη του Σχίσματος το 1872. Η αντιπαράθεση των ετών 1872-74 στη Θεσσαλονίκη αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάδειξης των παραγόντων αυτών ως καθοριστικών για τη διαδικασία της κοινοτικής ανασυγκρότησης.

Η ενδοκοινοτική σύγκρουση στη Θεσσαλονίκη, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας παρέχουν κυρίως οι ελληνικές εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης, φαίνεται ότι άρχισε τον Ιανουάριο του 1872¹¹. Μπορούμε να διακρίνουμε σε αυτήν τρεις φάσεις: η πρώτη εκτείνεται από τον Ιανουάριο του 1872 έως το καλοκαίρι του ίδιου έτους, κατά τη διάρκεια της οποίας εμφανίστηκαν τα κλασικά χαρακτηριστικά μιας ενδοκοινοτικής αντιπαράθεσης με τη διαμόρφωση δύο αντιπάλων μερίδων: από τη μία πλευρά το σώμα των παραδοσιακών προκρίτων, όπως εκφραζόταν κυρίως από την πλειοψηφία των μελών της δημογεροντίας αλλά και κάποιους από τους προϋσταμένους των συντεχνιών, και από την άλλη η μεγάλη πλειοψηφία των μελών των συντεχνιών, η οποία, όπως φαίνεται, καθοδηγούνταν από ένα τμήμα των ισχυρών αστών της πόλης¹². Η δεύτερη φάση διήρκεσε μέχρι την οριστική αναχώρηση του μη-

9. Χ. Παπαστάθης, *Οι Κανονισμοί*, σσ.145 κ.ε.

10. Για τη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο του Τανζιμάτ βλ. Μ. Anastassiadou, *Réaménagement du cadre urbain et changement social dans l' Empire ottoman à l'âge des réformes. Le cas de Salonique, 1830-1912*, Thèse de doctorat, Παρίσι 1995, Α. Καραδήμου-Γερολύμπου, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα 1997.

11. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.1008, 16/28 Αυγούστου 1872.

12. Εδώ στην έννοια του αστού περιλαμβάνονται τόσο η κατηγορία των μεγάλων γαιοκτημόνων όσο και αυτή των ενασχολούμενων με εμπορικές, τραπεζικές και βιομηχανικές δραστηριότητες. Ο λόγος είναι ότι έχουμε να κάνουμε, στη Θεσσαλονίκη τουλάχιστον, με μία «πολυσθενική» οικονομική ελίτ, όπου η συγκέντρωση έγγειας ιδιοκτησίας λειτουργεί συμπληρωματικά, εάν δεν αποτελεί προϋπόθεση, για την ανάπτυξη αμειβόμενων αστικών δραστηριοτήτων. Χαρακτηριστικό

τροπολίτη Νεοφύτου από τη Θεσσαλονίκη στα μέσα Οκτωβρίου, φάση κατά την οποία ενεπλάκησαν παράγοντες που σχετίζονταν με την ένταση του βουλγαρικού προβλήματος και που έφεραν σε αντιπαράθεση τον Νεόφυτο με το σύνολο σχεδόν της ελληνορθόδοξης κοινότητας της πόλης. Τέλος, η τρίτη φάση περιλαμβάνει τη χρονική περίοδο μέχρι την οριστική διευθέτηση του ζητήματος το Μάρτιο του 1874, φάση κατά την οποία η αντιπαράθεση εντοπίστηκε κυρίως στις σχέσεις της ελληνορθόδοξης κοινότητας με το Πατριαρχείο - χαρακτηριστικό που ωστόσο ενυπήρχε, όπως θα δούμε, και στις δύο προηγούμενες φάσεις.

* * *

Όσον αφορά στην πρώτη φάση της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης πρέπει να διευκρινιστούν κατ' αρχήν, ποιοι ήταν οι φορείς της, ποιες οι κατηγορίες που απηύθυναν προς τον Νεόφυτο οι αντίπαλοί του και, τέλος, ποιες ήταν οι αιτίες που τις προκάλεσαν.

Για πρώτη φορά γινόταν μνεία της κοινοτικής αντιπαράθεσης από τον τύπο της Κωνσταντινούπολης τον Μάρτιο του 1872, δύο μήνες μετά την έναρξή της. Η εφημερίδα της πρωτεύουσας «Βυζαντίς» φιλοξενούσε άρθρο ανώνυμου συντάκτη της, ο οποίος αναφερόταν σε επιστολές Θεσσαλονικέων, που είχαν αποσταλεί προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την Ιερά Σύνοδο και καταφέρονταν εναντίον του μητροπολίτη Νεοφύτου. Σύμφωνα με τον συντάκτη οι συγκεκριμένες αναφορές «καθ' ας έχομεν πληροφορίας, διενεργήθησαν παρά τινών προσώπων κινουμένων εκ λόγων προσωπικών συμφερόντων, οι δε εν αυταίς υπογράψαντες ανήκουσι πάντες εις την τάξιν του όχλου». Ο συντάκτης συμπλήρωνε ότι οι «πρόκριτοι και δημογέροντες» (να προσεχθεί η διάκριση) της επαρχίας Θεσσαλονίκης έσπευσαν να διαψεύσουν με τηλεγραφήματά τους τις συγκεκριμένες καταγγελίες «ευαρίθμων τινων» και υπόσχονταν με επίσημες αναφορές τους να αναιρέσουν τις κατηγορίες εναντίον του μητροπολίτη Νεοφύτου¹³.

Η απάντηση στο συγκεκριμένο δημοσίευμα ήλθε από την εφημερίδα «Νεολόγος» της Κωνσταντινούπολης¹⁴, όπου δημοσιεύθηκαν δύο επιστολές: η πρώτη με ημερομηνία 28 Μαρτίου ήταν η επιστολή ενός ανώνυμου κατοίκου της Θεσσαλονίκης, ο οποίος με αρκετή δόση ειρωνείας υπέγραφε ως «εις εκ

παράδειγμα αποτελούν οι δύο αντίπαλες πολιτικά οικογένειες των Άμπτω και Χατζηλαζάρου, τη στάση των οποίων στην ενδοκοινοτική αντιπαράθεση των ετών αυτών θα διερευνήσουμε παρακάτω: στην περίπτωση των Άμπτω έχουμε ένα συνδυασμό γαιοκτημονικών και εμπορικών δραστηριοτήτων, ενώ στην περίπτωση των Χατζηλαζάρου ένα συνδυασμό γαιοκτημονικών και τραπεζιτικών δραστηριοτήτων, βλ. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σσ.134-5.

13. Εφ. *Βυζαντίς*, φ.1568, 18 Μαρτίου 1872.

14. Εφ. *Νεολόγος*, φ.982, 4/16 Απριλίου 1872.

του όχλου». Η δεύτερη, πολύ μεγαλύτερη σε μέγεθος, και με ημερομηνία 24 Μαρτίου 1872 υπογραφόταν από την «Επιτροπή Κοινότητος Θεσσαλονίκης». Και οι δύο επιστολές, και ιδιαίτερα η δεύτερη, είχαν ως πολιτικό στόχο να ανατρέψουν τον ισχυρισμό του συντάκτη της «Βυζαντιδος», ότι δηλαδή οι υπογράφωντες ανήκαν στην «τάξη του όχλου». Ως εκ τούτου το περιεχόμενό τους προσφέρει σημαντικά στοιχεία για τον προσδιορισμό της κοινωνικής ταυτότητας των αντιπολιτευομένων σε αντιπαράθεση με τους υποστηρικτές του Νεοφύτου. Από την επιστολή της «Επιτροπής» διαβάζουμε: «Εκ δε των αποσταλειςών ήδη αναφορών κατά του αγίου Θεσσαλονίκης δύναται ο αξιότιμος συντάκτης της «Βυζαντιδος» να πληροφορηθή, ότι εν αυταίς εισίν υπογεγραμμένοι οι πρωτομαϊστορες και εγκριτότεροι των συντεχνιών, οι εγκριτότεροι όλων των ενοριών, οι πάντες πολίται ήσυχoi και χρηστοθήεις ουδόλως όχλον αποτελούντες, αλλά λαόν νοήμονα, φιλήσυχον, και έχοντα ασυγκρίτως ευγενέστερα αισθήματα λεγομένων τινών προκρίτων και τινών αυτοχειροτονήτων δημογερόντων...»¹⁵. Η διάκριση που γινόταν ήταν σαφής: την αντιπολιτευτική ομάδα τη συγκροτούσαν κυρίως τα μέλη των συντεχνιών αλλά και ένα μέρος των «εγκριτοτέρων» της πόλεως, οι οποίοι όμως δεν φαίνεται να είχαν την ιδιότητα του δημογέροντα. Από την άλλη, ως υποστηρικτές του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης εμφανίζονταν η δημογεροντία ή ένα τμήμα της, αλλά και το ευρύτερο σώμα των προκρίτων, μέσα από το οποίο αναδεικνύονταν οι κατά καιρούς δημογέροντες (οι οποίοι πάντως αναδεικνύονταν και μέσα από τις τάξεις των συντεχνιών). Ο όρος «αυτοχειροτόνητοι» που χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει τους δημογέροντες, έθετε ουσιαστικά σε αμφισβήτηση όχι μόνο την ικανότητά τους στην αντιπροσώπευση των ευρύτερων συμφερόντων της κοινότητας, αλλά και του τρόπου ανάδειξής τους στο συγκεκριμένο αξίωμα, αφήνοντας έτσι σαφείς αιχμές συνολικά για τον τρόπο λειτουργίας της κοινοτικής δομής.

Η επιστολή της «Επιτροπής» κατέληγε ζητώντας από τη διεύθυνση του «Νεολόγου» να δημοσιεύσει τα ονόματα των προκρίτων και των δημογερόντων που έστειλαν το υπερασπιστικό προς τον Νεόφυτο τηλεγράφημα, και να δημοσιεύσει τις εκθέσεις που απέστειλαν στο Πατριαρχείο, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στην «Επιτροπή» να απαντήσει¹⁶. Πράγματι, το τηλεγράφημα και οι εκθέσεις των υπερασπιστών του Νεοφύτου δημοσιεύθηκαν το αμέσως επόμενο διάστημα στον τύπο της Κωνσταντινούπολης, όχι όμως από τον «Νεολόγο», αλλά από μία άλλη εφημερίδα της πρωτεύουσας, τον «Ανατολικό Αστέρα». Ήδη στο φύλλο της 22ας Μαρτίου¹⁷ άρθρο της συγκεκριμένης εφη-

15. Εφ. *Νεολόγος*, *αντ.*

16. Εφ. *Νεολόγος*, *αντ.*

17. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.966, 22 Μαρτίου/4 Απριλίου 1872.

μερίδας (το οποίο η «Επιτροπή» δεν πρέπει να είχε υπόψη της αφού η δική της επιστολή, όπως είδαμε, είχε ημερομηνία 24 Μαρτίου), αναφερόταν στο ζήτημα που ανέκλυψε και πληροφορούσε ότι τις αναφορές εναντίον του Νεοφύτου τις είχε επιδώσει στο Πατριαρχείο τριμελούς επιτροπής, η οποία μετέβη στην Κωνσταντινούπολη με αυτό το σκοπό. Σε απάντηση των κατηγοριών δημοσιευόταν το τηλεγράφημα των προκρίτων με ημερομηνία 2 Μαρτίου 1872, το οποίο, όπως φαίνεται από το περιεχόμενό του, απαντούσε σε αντίστοιχα τηλεγραφήματα της αντιπολίτευσης. Το συγκεκριμένο τηλεγράφημα αποτελεί το μοναδικό δημοσίευμα από τον τύπο της Κωνσταντινούπολης, όπου αναφέρονται επακριβώς τα ονόματα των αποστολών και ως εκ τούτου είναι πολύ χρήσιμο, αφού επιβεβαιώνει ότι οι υποστηρικτές του Νεοφύτου προέρχονταν πράγματι από τον παραδοσιακό κορμό των προκρίτων της πόλης. Το τηλεγράφημα υπογραφόταν από 10 πολίτες της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι τιτλοφορούνταν «δημογέροντες και προϊστάμενοι». Ο δεύτερος προσδιορισμός είναι φανερό ότι αναφερόταν σε προϊσταμένους συντεχνιών, πράγμα που σημαίνει ότι ο Νεόφυτος δεν είχε χάσει εντελώς τα ερείσματά του στο συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο¹⁸.

Όσον αφορά στις κατηγορίες που η αντιπολίτευση εξαπέλυε εναντίον του Νεοφύτου, αμφισβητούσαν κυρίως τη δυνατότητά του να ανταποκριθεί στις αυξημένες ευθύνες της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης λόγω της προχωρημένης ηλικίας αλλά και της βεβαρημένης υγείας του (ποδαλγίες).

Το ίδιο δημοσίευμα όμως του «Ανατολικού Αστέρα», που περιελάμβανε το τηλεγράφημα των προκρίτων Θεσσαλονίκης (όπου προαναγγελλόταν και η δημοσίευση των εκθέσεων που απεστάλησαν από τη Θεσσαλονίκη), υπήρχαν και δύο άλλες πολύ σημαντικές πληροφορίες. Η πρώτη ήταν ότι οι τοπικές αρχές (πιθανότατα ο γενικός διοικητής της πόλης) ενεπλάκησαν στην ενδοκοινοτική σύγκρουση, αποστέλλοντας αναφορά στην Υψηλή Πύλη, με την οποία εξέφραζαν την «γενικήν της επαρχίας ευχαρίστησιν δια τον εν λόγω ιεράρχην». Η δεύτερη και πιο σημαντική ανέφερε ότι το Πατριαρχείο προσκάλεσε τελικά τον Νεόφυτο να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη «ένεκα Μοναστηριακών τινων εκκρεμών υποθέσεων, απαιτουσών την προσωπικήν παρουσίαν και έκθεσιν αυτού»¹⁹. Μολονότι ο συντάκτης του «Ανατολικού Αστέρα»

18. Το περιεχόμενο του τηλεγραφήματος είχε ως εξής: «Πατριάρχην, Σύνοδον. Οι τηλεγράφοι εναντίον της μητροπόλεως είναι ατομικοί· η υπογραφή «γενικός αντιπρόσωπος» ψευδής, η ενέργεια γνωστή. Αι αναφοραί μερικαί. Η κοινότης κατά τοιούτων πράξεων διαμαρτύρεται.» Τα ονόματα που υπέγραφαν το τηλεγράφημα ήταν τα εξής: Δημήτριος Α. Οικονόμου (Μπαλατσώρος), Γαβριήλ Ζαρκάδης, Μιχαήλ Δ. Νινής, Ιωάννης Κωνσταντινίδης, Μερκούριος Χ' Αναστασίου, Δημήτριος Πλάτζης, Αθανάσιος (Μ)πλιάτης, Γεώργιος Τζοπάνογλους, Βασίλειος Παπάζογλους και Νικόλαος Ιωαννίδης, βλ. εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, *αυτ.*

19. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, *αυτ.*

δεν συνέδεε άμεσα τις κατηγορίες των Θεσσαλονικέων εναντίον του Νεοφύτου με την κλήση του μητροπολίτη στην Κωνσταντινούπολη και την ανάμειξη του Πατριαρχείου, η συσχέτιση μεταξύ τους είναι επιβεβλημένη. Κι αυτό γιατί σε όλες τις πατριαρχικές επιστολές προς τη μητρόπολη και τους δημογέροντες Θεσσαλονίκης κατά το διάστημα 1872-1874 η ενδοκοινοτική διένεξη συνδέεται άρρηκτα με τις συγκεκριμένες μοναστηριακές υποθέσεις. Πατριαρχική και συνοδική επιστολή, η οποία απεστάλη προς τον Νεόφυτο με ημερομηνία 10 Ιανουαρίου 1872²⁰, είχε ως θέμα της τις εκκλησίες του Αγίου Υπατίου (Παναγίας Δεξιάς) και της Υπαπαντής του Χριστού²¹, οι οποίες, μαζί με τις περιβάλλουσες ιδιοκτησίες τους, αποτέλεσαν αντικείμενο χρόνιας διαμάχης μεταξύ της σταυροπηγιακής μονής της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολυτριάς στη Γαλάτιστα Χαλκιδικής, που τις θεωρούσε ως δικά της μετόχια, και της δημογεροντίας Θεσσαλονίκης. Όπως είναι γνωστό, τα συγκεκριμένα μετόχια καταλήφθηκαν από τους ενορίτες των δύο εκκλησιών στις 12 Ιουνίου 1863, με την ανοχή του Νεοφύτου και με την έγκριση της δημογεροντίας, επειδή η μονή είχε αρνηθεί να ενδώσει στην απαίτηση των δημογερόντων και των κατοίκων της ενορίας να επιβληθεί ετήσιος φόρος στα εισοδήματα που προέρχονταν από την ενοικίαση των περιβαλλουσών ιδιοκτησιών- φόρος, ο οποίος θα προοριζόταν για τη χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών καταστημάτων της Θεσσαλονίκης²². Έτσι πρέ-

20. Κ.Π.Α., ΜΓ', πατριαρχής Άνθιμος Στ' προς Νεόφυτο Θεσσαλονίκης αρ. πρωτ.324, 10 Ιανουαρίου 1872, σσ.13-14. Η ημερομηνία και ο πιθανός χρόνος άφιξης της επιστολής στη Θεσσαλονίκη μπορούν να συσχετιστούν με την απαρχή της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης, όπως αυτή τοποθετείται χρονικά μέσα από τα δημοσιεύματα των ελληνικών εφημερίδων της Κωνσταντινούπολης.

21. Για τον Ι. Ναό της Υπαπαντής βλ. Μ. Προβατάκης, *Ο ναός της Υπαπαντής του Χριστού Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1975.

22. Κ.Π.Α., ΜΔ', αρ. πρωτ.2287, 1 Απριλίου 1873, σσ.128-132, όπου το ιστορικό της διαμάχης μεταξύ της μονής και της δημογεροντίας και αναφορά στα κατά καιρούς σιγίλια που επιβεβαιώναν τα δικαιώματα της μονής επί των δύο μετοχιών. Βλ. επίσης, Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 255-256, Ε. Α. Χεκίμογλου, «Νεότερες και λανθάνουσες ειδήσεις για τα εκπαιδευτήρια και τους οικονομικούς πόρους της Ελληνορθόδοξης κοινότητας Θεσσαλονίκης (1850-1912)», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 5 (1994), σσ. 134- 135. Οι απαιτήσεις της κοινότητας επί των δύο μετοχιών έβρισκαν έρεισμα σε σχετικό σιγίλιο του 1730, που εκδόθηκε επί πατριαρχείας Παΐσιου Β', και αντίστοιχο του 1766, επί πατριαρχείας Σαμουήλ Χαντζερή (1763-1768). Το τελευταίο όριζε ότι «οι εν Θεσσαλονίκη ναοί του Αγίου Αθανασίου, Θεοτόκου Λαγουδιανής, Αγίου Νικολάου του Ορφανού, Αγίου Υπατίου, Υπαπαντής, δεν μετέχουσι της σταυροπηγιακής αξίας των μονών, αλλ' υπάγονται εις τον μητροπολίτην Θεσσαλονίκης...», βλ. Ν. Δελιαλής, «Ιστορικών έγγραφον αφορών την Εκκλησιαστικήν Ιστορίαν Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικό Ημερολόγιο*, (1938)σ.201, Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, σ.659. Το σιγίλιο του 1730 δημοσιεύθηκε από τον πρ. Α. Σωφρόνιο, βλ. Α. Σωφρόνιος, «Η Ιερά Μονή της Αγ. Αναστασίας της Φαρμακολυτριάς», *Γρηγόριος Παλαμάς*, 2 (1918)546-549. Όπως φαίνεται και από τις σχετικές υπογραφές στο τέλος του εγγράφου, το σιγίλιο χρησιμοποιήθηκε από τον μητροπολίτη Νεόφυτο και τη δημογεροντία, στη διαμάχη με τη μονή το 1872, προς επίρρωση των επιχειρημάτων τους.

πει να υποθέσουμε ότι μεταξύ των ετών 1863-1872 τα έσοδα που προέρχονταν από τα μετόχια αυτά κατευθύνονταν στην ενδυνάμωση της εκπαιδευτικής κίνησης στη Θεσσαλονίκη²³. Τον Νοέμβριο του 1865 απεστάλη από τον τότε πατριάρχη Σωφρόνιο Γ' (1863-1866), ως εκκλησιαστικός έξαρχος, ο μητροπολίτης Βοδενών Νικόδημος, ο οποίος κατάφερε να επιτύχει ένα συμβιβασμό μεταξύ των δύο μερών. Ο συμβιβασμός όμως ευνοούσε στην πραγματικότητα την πλευρά των Θεσσαλονικέων, αφού αν και κατοχύρωνε τελικά τα δικαιώματα της μονής επί των συγκεκριμένων μετοχίων, απέδιδε το δικαίωμα της οικονομικής διαχείρισης σε εκλεγμένους από τους ενορίτες επιτρόπους²⁴. Ο συμβιβασμός αυτός καταργήθηκε με συνοδική πράξη επί πατριαρχείας του διαδόχου του Σωφρονίου, Γρηγορίου Στ' (1867-1871), με το σκεπτικό ότι τυχόν υποχώρηση από την πλευρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου

23. Για την εκπαιδευτική δραστηριότητα στη Θεσσαλονίκη του 19ου αι. βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 97-130, Ν. Τερζής, *Τα Ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1994. Από το έργο αυτό κυρίως Στ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Η Θεσσαλονίκη «εν μαθητολογίους φθεγγομένοις»», σσ.25-55. Επίσης Στ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Συμβολή στην ιστορία των σχολείων Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά*, 16 (1976) 325-348, Στ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Η εκπαιδευτική δραστηριότητα της ελληνικής κοινότητας Θεσσαλονίκης κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας: Γενικό πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας των σχολείων, σχολικά κτίρια, τοπογραφία Θεσσαλονίκης», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 3 (1992) 109-130, Ε. Α. Χεκίμογλου, «Νεότερες και λανθάνουσες ειδήσεις ...», *αυτ.*, Ι.Α. Σκούρτης, «Το βουλγαρικό καθολικό Σεμινάριο στο Ζεΐτινλίκ (1858-1914)», *Πρακτικά του ΙΕ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου* (27-29 Μαΐου 1994), σσ. 219-234. Βλ. επίσης Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη:1858-1874», σσ.91-92, σμ.34.

24. Στην πραγματικότητα ο συμβιβασμός που επιτεύχθηκε από τον Νικόδημο υπήρξε αποτέλεσμα των οδηγιών που πήρε από τον τότε πατριάρχη Σωφρόνιο και την Ιερά Σύνοδο. Οι οδηγίες ανέφεραν σχετικά ότι μολονότι δεν έπρεπε για κανένα λόγο να αμφισβητηθεί το ιδιοκτησιακό δικαίωμα της μονής επί των δύο εκκλησιών, προτεινόταν η διαχείριση των οικονομικών τους να περιέλθει υπό τον έλεγχο επιτρόπων που θα εκλέγονταν από τους ενορίτες. Οι οδηγίες επέμεναν ιδιαίτερα στο γεγονός ότι οι πατέρες της μονής δεν θα έπρεπε να διαμένουν στη Θεσσαλονίκη και ότι η ευθύνη για την ετήσια ενοικίαση των περιβαλλουσών ιδιοκτησιών των δύο εκκλησιών έπρεπε να ανατεθεί σε κάποιον λαϊκό που θα εκπροσωπούσε τη μονή. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης θα διατηρούσε το δικαίωμα να διορίζει τους ιερείς των δύο εκκλησιών, ενώ τέλος, σε αντιστάθμισμα της παραχώρησης του δικαιώματος της οικονομικής διαχείρισης, οι ενορίτες έπρεπε να καταβάλλουν ετησίως ένα χρηματικό ποσό στη μονή, το οποίο τελικά καθορίστηκε στα 1.500 γρόσια, βλ. Κ.Π.Α., ΛΣΤ', αρ. πρωτ.5496,5498, 6 Νοεμβρίου 1865, σσ.412-3, Κ.Π.Α., ΛΖ', αρ. πρωτ.1071,1072,1073, 26 Φεβρουαρίου 1866, σσ.36-8, Κ.Π.Α., ΛΖ', αρ. πρωτ.1106, 3 Μαρτίου 1866, σ.40. Δεν είναι ασφαλώς τυχαία η ευνοϊκή αντιμετώπιση των αιτημάτων των Θεσσαλονικέων και κατ' επέκταση του Νεοφύτου από τον πατριάρχη Σωφρόνιο: τόσο ο Νεόφυτος όσο και ο Σωφρόνιος, ως μητροπολίτης Αμασίας, υπήρξαν υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων κατά την περίοδο της Εθνοσυνέλευσης (1858-60) που οδήγησε στον καταρτισμό των Γ. Κανονισμών. Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι στη θετική στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου συνέβαλε και η προσωπική μεσολάβηση του αρχιγραμματέα της Ιερής Συνόδου, αρχιμανδρίτη Ιωακείμ, ο οποίος και κατέστησε σαφές προς την Ιερά Σύνοδο ότι η ειλικρινής πρόθεση των ενοριτών και της δημογεροντίας ήταν η ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην πόλη, Κ.Π.Α., ΛΣΤ', αρ. πρωτ.5499, 6 Νοεμβρίου 1865, σ.413.

ου θα σήμαινε ότι άνοιγε ο δρόμος για την καταπάτηση γενικά των δικαιωμάτων των σταυροπηγιακών μονών, και μάλιστα σε μια εποχή έντονης οικονομικής καχεξίας μετά την αφαίρεση επαρχιών του από τη Βουλγαρική Εξαρχία. Η πατριαρχική επιστολή του Ιανουαρίου, όταν πια στον πατριαρχικό θρόνο είχε ανέβει ο Άνθιμος Στ' (1871-1873), ουσιαστικά επικύρωνε την προηγούμενη συνοδική πράξη επί Γρηγορίου Στ', ενώ επιτίθονταν εναντίον του Νεοφύτου, επειδή δεν υπεράσπισε, ως όφειλε, τα δικαιώματα της σταυροπηγιακής μονής. Αναφερόταν σ' αυτήν μάλιστα ότι ο ίδιος Νικόδημος, επειδή εξαναγκάστηκε μάλλον, απέρριψε τον συμβιβασμό²⁵.

Εφόσον όμως ο Νεόφυτος με τη στάση του αυτή στήριζε τις απόψεις της δημογεροντίας, γινόταν κατανοητό γιατί ένα μέρος των δημογερόντων τον υπερασπίστηκε, όχι όμως και για ποιο λόγο οι συντεχνίες και ένα σημαντικό τμήμα των «εγκριτοτέρων» της πόλης στράφηκαν εναντίον του. Η εξέλιξη που αφορούσε στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των εκκλησιών πρέπει να λειτουργήσει ως καταλύτης στη συγκρότηση του αντιπολιτευτικού μετώπου εναντίον του Νεοφύτου. Επομένως, η εξήγηση της αντιπαράθεσης πρέπει, εν μέρει τουλάχιστον, να αναζητηθεί στους λόγους που «εξανάγκασαν» τον Νεόφυτο να εμπλακεί στην εκμετάλλευση προσόδων, οι οποίες προέρχονταν από ιδιοκτησίες σταυροπηγιακών μονών. Στη δεύτερη από τις δύο επίσημες αναφορές που δημοσίευσε ο «Ανατολικός Αστέρας» υπέρ του Νεοφύτου, ήταν εμφανής η προσπάθεια του συντάκτη να αποκρούσει κάποιες κατηγορίες που είχαν διατυπωθεί εναντίον του μητροπολίτη για καταχρήσεις. Η επιστολή, την οποία υπέγραφαν οι δημογέροντες των χωριών της επαρχίας Θεσσαλονίκης²⁶ (η πρώτη επιστολή υπογραφόταν από τους δημογέροντες της πόλεως)²⁷, ανέφερε μεταξύ άλλων: «καθότι εκ της πόλεως επί εννέα έτη καθυστερείται το δικαίωμα της ιεράς μητροπόλεως εκ της Αρχιερατικής του επιχορηγήσεως και πας αμερόληπτος λογικώς παραδεχθήσεται, εάν είναι δυνατόν να παρεκτραπή εις υλικήν κατάχρησιν ο μηδέ λόγον ποιούμενος περί των αδιαφιλινηκήτων δικαιωμάτων του»²⁸. Το πιθανότερο είναι ότι συντάκτης της συγκεκριμένης επιστολής ήταν ο στενός συνεργάτης και συγγενής του Νεοφύτου (γαμπρός από ανεψιά), Κωνσταντίνος Μεγαβούλης, ο οποίος μάλιστα είχε

25. Κ.Π.Α., ΜΓ', αρ. πρωτ.324, αυτ.

26. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ.972, 12/24 Απριλίου 1872.

27. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ.968, 29/10 Απριλίου 1872. Και οι δύο επιστολές, όπως και το τηλεγράφημα των 2ας Μαρτίου των «δημογερόντων και προΐσταμένων», αναδημοσιεύονται από τον εκδότη του «Ανατολικού Αστέρα» Β. Δ. Καλλίφωνα, στο Β.Δ. Καλλίφων, *Εκκλησιαστική Επιθεώρηση, ήτοι Συλλογή των από της παραιτήσεως του Οικουμενικού Πατριάρχου Γρηγορίου Στ' εκδοδένων επισήμων Εκκλησιαστικών εγγράφων και πράξεων*, περίοδος β', τ.2, Κωνσταντινούπολη 1872, σσ.73-75.

28. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, αυτ.

διατελέσει διερχομένης της γενικής διοικήσεως Θεσσαλονίκης²⁹ και ήταν γνωστότερος στους Θεσσαλονικείς ως τσελεμπή³⁰ Κωστάκης (ο τιμητικός τίτλος του τσελεμπή του απονεμήθηκε επί σουλτάνου Αμπντούλ Μετζήτ)³¹. Επομένως το συγκεκριμένο απόσπασμα απηχούσε κατά πάσα πιθανότητα τις απόψεις του ίδιου του Νεοφύτου. Η υπερασπιστική γραμμή της επιστολής, η οποία συσχέτιζε ενδεχόμενες κατηγορίες εναντίον του Νεοφύτου για ατασθαλίες στην οικονομική διαχείριση των εσόδων της μητροπόλεως του με την κατάρρευση του συστήματος της αρχιερατικής επιχορήγησης, αποτελεί ιδιαίτερα διαφωτιστικό στοιχείο για τη διερεύνηση της υπόθεσης.

Το σύστημα των αρχιερατικών επιχορηγήσεων είχε θεσμοθετηθεί από το κείμενο των Γενικών Κανονισμών και αντικατέστησε το παλαιό καθεστώς αρχιερατικών απολαβών, το οποίο βασιζόταν πάνω σε μία σειρά «τυχηρών» εισοδημάτων (εμβιοτικών, γεδικών, φιλοτίμων κ.λ.π.). Τα τελευταία προέκυπταν ως αποτέλεσμα της οικονομικής πίεσης που ασκούσαν οι αρχιερείς επί των ιερέων των επαρχιών τους και των παγκαρίων των εκκλησιών αντίθετα, στο νέο σύστημα η «επιχορήγηση» αποτελούσε ουσιαστικά μία νέα μορφή εκκλησιαστικής φορολογίας, η οποία όμως διαφερόταν, αυτή τη φορά, ομοιογενώς επί του συνόλου του πληθυσμού κάθε (εκκλησιαστικής) επαρχίας, με φορολογική μονάδα το «στέφανο»³². Το γεγονός αυτό έκανε το σύστημα πολύ πιο εύθραυστο, γιατί η εφαρμογή του δεν εξαρτωνταν από την πνευματική σχέση του εκάστοτε ιερέα από τον ποιμενάρχη του, όπως πριν, αλλά από τη γενική φοροδοτική ικανότητα του ποιμνίου, επομένως και των συλλογικών αντιστάσεων που θα μπορούσε αυτό να εμφανίσει. Όπως είχαμε την ευκαιρία να αναπτύξουμε αλλού, η διαδικασία κατανομής της αρχιερατικής επιχορήγησης στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης, η οποία άρχισε να εφαρμόζεται από την 1^η Ιανουαρίου 1863, είχε ως αποτέλεσμα το αναλογούν ανά «στέφανο» ποσό να είναι ιδιαίτερα υψηλό, με συνέπεια να δημιουργούνται προβλήματα στην αποπληρωμή του από τον ορθόδοξο πληθυσμό³³.

29. Κ. Τάττης, «Ο Ιωάννης Παπάφης», σ.302.

30. Celebi : ευγενικός, εδώ τίτλος ευγενείας.

31. Αγγελική Μεταλλινού-Τσιώμου, *Παλαιά Θεσσαλονίκη εικονογραφημένη*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1939, σ. 55. Ο Μ. Γεδεών θεωρεί τον Μεγαβούλη ως τον κυριότερο υπεύθυνο της «αποτυχημένης» θητείας του Νεοφύτου στη Θεσσαλονίκη, βλ. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα Χρονογράφου*, Αθήνα 1932, σσ. 234, 310.

32. Χ. Παπαστάθης, ό. π., σσ. 106- 107. Δεν είναι σαφές το εάν ο όρος «στέφανο» αντιστοιχεί με τον όρο «νοικοκυριό» (τουρκ. hane), παραδοσιακή φορολογική μονάδα σε οθωμανικά κατάστιχα, ή σημαίνει το έγγαμο ζευγάρι. Για το πρόβλημα αυτό βλ. Δ. Σταματόπουλος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, σσ.63-65.

33. Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη: 1858-1874», σσ.93-95. Είχαν καταμετρηθεί 3.776 «στέφανα» στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης και το αναλογούν ποσό για κάθε ένα από αυτά έφθανε στα 24,5 γρόσια ετησίως, διπλάσιο δηλαδή από τον μέσο όρο (10-12 γρόσια) σε άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας. Το ύψος της επιχορήγησης που έπρεπε να αποδοθεί στον Νεόφυτο ανερχόταν στις

Συνεπώς, εάν αληθεύει η συγκεκριμένη πληροφορία που δίνει η επιστολή των δημογερόντων των χωριών, αυτό σημαίνει ότι η αρχιερατική επιχορήγηση δεν εισπράχθηκε ποτέ εξολοκλήρου μέχρι το 1872. Ο Νεόφυτος, μολονότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη μητρόπολη «μηδέ λόγον ποιούμενος περί των αδιαφιλινεικήτων δικαιωμάτων του», όταν θα φύγει από τη Θεσσαλονίκη θα εγείρει οικονομικές απαιτήσεις προς την κοινότητα ύψους 300 χιλιάδων γροσίων λόγω της μη καταβολής της οφειλομένης σε αυτόν αρχιερατικής επιχορήγησης³⁴. Το ποσό αυτό αντιπροσώπευε το 1/3 περίπου του συνολικού ποσού, που έπρεπε να του καταβληθεί στο διάστημα των 9 ετών (9X90.000 ετήσια επιχορήγηση)³⁵. Παράλληλα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Νεόφυτος, ευθυγραμμίζόμενος πλήρως με το μεταρρυθμιστικό πνεύμα των αρχών της δεκαετίας του '60, εφάρμοσε τις σχετικές διατάξεις των Γενικών Κανονισμών, αμέσως μετά τη μετάβασή του στη Θεσσαλονίκη, και κατήργησε μία σειρά ανάλογων «τυχηρών» που ίσχυαν για τους ιερείς της μητροπόλεώς του³⁶. Η αδυναμία συγκέντρωσης του συνολικού ποσού της αρχιερατικής επιχορήγησης και η κατάργηση των «τυχηρών», αποτελούν επαρκείς ενδείξεις για να υποθέσουμε ότι ο Νεόφυτος αναγκάστηκε να βρει άλλες πηγές χρηματοδότησης του ταμείου της μητροπόλεως, όπως για παράδειγμα προσόδους από την εκμετάλλευση μετοχίων σταυροπηγιακών μονών, όπως της μονής Βλατάδων (στην περίπτωση του ναού του Αγίου Αθανασίου)³⁷ και της μονής της Αγίας Αναστασίας (στην περίπτωση των δύο εκκλησιών), «εισοδήματα» από εκλογές και μεταθέσεις επισκόπων της μη-

90.000 γρόσια ετησίως, συν 2.500 χιλιάδες η πατριαρχική επιχορήγηση, βλ. Χ. Παπαστάθης, ό. π., σ. 103.

34. Κ.Π.Α., ΜΔ', αρ. πρωτ. 5254, 30 Αυγούστου 1873, σ.275. Ο διάδοχος του Νεοφύτου στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Ιωακείμ, θα αναγκαστεί το 1876 να επαναφέρει το παλαιό σύστημα αρχιερατικών απολαβών, «ένεκα της ολιγωρίας των χριστιανών περί την απότισιν του αναλόγου εκάστου ποσού», βλ. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (Ι.Α.Μ.), κώδ. 14, συνεδριάσεις της 8ης Φεβρουαρίου 1876 και ιδιαίτερα της 22ας Σεπτεμβρίου 1876. Το πρόβλημα θα εξακολουθήσει να απασχολεί την κοινότητα και κατά τις επόμενες δεκαετίες. Η αναθεώρηση του πρώτου κοινοτικού κανονισμού που έλαβε χώρα το 1879, όταν μητροπολίτης της πόλης έγινε ο Καλλίνικος Φωτιάδης, διατήρησε σε ισχύ τις αποφάσεις που είχαν ληφθεί επί Ιωακείμ, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.13, γενική συνέλευση 25ης Φεβρουαρίου 1879. Το ίδιο πρέπει να υποθέσουμε και για τον κοινοτικό κανονισμό του 1886. Αντίθετα, στον αντίστοιχο κανονισμό του 1904, προβλεπόταν η απευθείας επιχορήγηση από την κοινότητα 300 οθωμανικών λιρών προς τον μητροπολίτη, (κεφάλαιο ΙΑ', άρθρο 72), βλ. Χ. Παπαστάθης, ό.π., σ.175.

35. Η δυσχερής οικονομική κατάσταση του Νεοφύτου μετά από την απομάκρυνσή του από τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης φαίνεται και από το ότι αναγκαζόταν να δανείζεται διάφορα χρηματικά ποσά από το Εθνικό Ταμείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, βλ. *Γενική Συνέλευσις προς αντικατάστασιν των μελών της επί των οικονομικών του Οικουμενικού Πατριαρχείου επιτροπής*, Κωνσταντινούπολη 1875, σσ.14,19,21.

36. Ανώνυμος, *Το Μωρόν Άλας*, σ.39, σημ.1, σ.43, σημ.2.

37. Γ.Α. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη πατριαρχική μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, σ.321κ.ε.

τροπόλεως του, όπως στην περίπτωση του επισκόπου Πολυανής, αλλά και δωρεές εύπορων Θεσσαλονικέων με τους οποίους διατηρούσε φιλικές σχέσεις, όπως για παράδειγμα της οικογένειας Χαρίση³⁸.

Υπό αυτή την έννοια η μακρά παραμονή του Νεοφύτου στη Θεσσαλονίκη μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα μιας ισορροπίας δυνάμεων που επιτεύχθηκε μεταξύ του μητροπολίτη και των ισχυρότερων από τους δημογέροντες αλλά και οικογενειών εύπορων αστών της πόλης - ένα είδος «συμμαχίας» που εξασφάλιζε σε σημαντικό βαθμό το κοινωνικό και οικονομικό του status. Η προϋίουσα αποδυνάμωση της θέσης του συνδέεται ασφαλώς με το θάνατο του Θεαγένη Χαρίση το 1866, το τέλος της επιτροπείας λαϊκών που συνεργαζόταν στενά με τον ίδιο στη μονή Βλατάδων τον ίδιο χρόνο³⁹ αλλά και την επιδείνωση της υγείας του, η οποία δεν του επέτρεψε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη το 1867, όταν κλήθηκε ως μέλος της Ιεράς Συνόδου από τον τότε πατριάρχη Γρηγόριο Στ', αλλά ούτε και το 1870, όταν εξελέγη μέλος της Εθνοσυνέλευσης που θα αναθεωρούσε τους Γ. Κανονισμούς⁴⁰. Έτσι η δυσμενής εξέλιξη στην υπόθεση των δύο μετοχίων της Υπαπαντής και του Αγίου Υπατίου επιδείνωσε λογικά ακόμη περισσότερο τη θέση του στον ενδοκοινοτικό συσχετισμό δυνάμεων. Η πατριαρχική επιστολή του Ιανουαρίου, που επιβεβαίωνε την προηγούμενη συνοδική πράξη επί πατριαρχείας Γρηγορίου, έδωσε την εντύπωση μιας κατάστασης μη αντιστρέψιμης όσον αφορά στο ζήτημα των μετοχίων, με αποτέλεσμα ένα τμήμα των προκρίτων, και ιδιαίτερα οι συντεχνίες, να προσπαθήσουν να μεταβάλουν τους συσχετισμούς στο επίπεδο της δημογεροντίας: αυτό που μπορούμε να υποθέσουμε είναι ότι στην πίεση που ασκούσε το Πατριαρχείο στον Νεόφυτο για την εφαρμογή των αποφάσεών του, η αντιπολίτευση ανταπαντούσε με την υπονόμηση της θέσης του μητροπολίτη, όχι βέβαια για να ευθυγραμμιστεί με την πολιτική του Πατριαρχείου αλλά, πρώτον, για να απομακρύνει την οριστική λύση του προβλήματος των δύο μετοχίων μέχρι την αντικατάσταση του Νεοφύτου από νέο μητροπολίτη, δεύτερο, για να απαλλαγεί από τις απαιτήσεις του Νεοφύτου επί των προσόδων των δύο μετοχίων, που ούτως ή άλλως προορίζονταν για τα σχολεία και τις ιδιαίτερα ανξημένες ανάγκες τους και τρίτο, και σημαντικότερο ασφαλώς, να μεταβάλει τους συσχετισμούς εις βάρος των προκρίτων, οι οποίοι είχαν ταυτιστεί με τον Νεόφυτο πάνω στη βάση της συνεκμετάλλευσης των προσόδων από σταυροπηγιακές ιδιοκτησίες.

* * *

Οι αιτίες, ωστόσο, της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο πλευρών ήταν πο-

38. Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη: 1858-1874», σ.92 κ.ε.

39. Συγκεκριμένα των προκρίτων Αθανασίου Μπλιάτη και Αθανασίου Παπαγεωργίου, βλ. Γ.Α. Στογιώγλου, ό.π., σσ.313-317, και ειδικά σσ. 315-6.

40. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ.463, 6/11 Μαΐου 1867.

λύ βαθύτερες. Η επιστολή «ενός Θεσσαλονικέως», όπως ο ίδιος υπέγραφε, προς την εφημερίδα «Νεολόγος»⁴¹ είναι αρκετά διαφωτιστική για το ζήτημα αυτό. Ο «Θεσσαλονικεύς» επιτίθονταν ευθέως εναντίον του Κ. Μεγαβούλη, τον οποίο και θεωρούσε υπεύθυνο για τη σύνταξη των δύο εκθέσεων υπέρ του Νεοφύτου που δημοσίευσε ο «Ανατολικός Αστήρ». Κατήγγειλε ότι ο Μεγαβούλης προσκαλούσε στο σπίτι του διαφόρους Θεσσαλονικείς και τους ασκούσε πιέσεις, λόγω της θέσης την οποία κατείχε, για να υπογράψουν την συγκεκριμένη αναφορά. Παράλληλα, ανέφερε ότι είχε αποστείλει στα χωριά της επαρχίας τον αρχidiaκono Σεραφείμ και τον καβάση⁴² της μητροπόλεως, οι οποίοι όμως κατάφεραν να συλλέξουν ελάχιστες υπογραφές και αυτές όχι των προκρίτων των χωριών αλλά απλών κατοίκων. Ο συντάκτης συσχέτιζε τη δραστηριότητα αυτή του Μεγαβούλη με τις αντιδράσεις των Θεσσαλονικέων το 1858 κατά την εκλογή του Νεοφύτου στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης (λόγω της προηγούμενης διαγωγής του στη μητρόπολη Τυρνόβου, όπου, όπως είδαμε⁴³, ο Μεγαβούλης διετέλεσε γραμματέας του Νεοφύτου). Πράγματι, η δημογεροντία της κοινότητας Θεσσαλονίκης είχε αντιδράσει στη μετάθεση του τότε μητροπολίτη Καλλινίκου στον πατριαρχικό θρόνο Αλεξανδρείας και στην αντικατάστασή του από τον Νεόφυτο⁴⁴.

Η επιστολή περιέγραφε συνοπτικά τρεις διαφορετικές περιόδους των σχέσεων του Νεοφύτου (και του Κ. Μεγαβούλη, τον οποίο αντιμετώπιζε ως *alter ego* του μητροπολίτη) με τους εκπροσώπους της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στις πόλεις, από τη στιγμή της άφιξής του εκεί μέχρι και την έναρξη της κοινοτικής διένεξης τον Ιανουάριο του 1872: «άμα τη αφίξει του ενταύθα κατώρθωσε να εκδιώξη της μητροπόλεως και της διαχειρίσεως των κοινών της πόλεως πραγμάτων τους ξένους υπηκόους, ενσπείρας ούτω την διαίρεσιν μεταξύ των πολιτών· αλλά και εν τη διαιρέσει ταύτη απαντών προσκόμματα, βλέπων συγκεντρωμένους τους εγκριτοτέρους των υπηκόων Οθωμανών και καταστρέφοντας τα σχέδιά του, διηρέθισε τας συντεχνίας και εγκολληθείς αντάς εξεδίωξε της διαχειρίσεως των κοινών και τούτους· αλλά και ενταύθα μη επιτυχών καθ' ολοκληρίαν επανέφερε τινάς των εγκριτοτέρων εωσού επ' εσχάτων διέλυσε την δημογεροντίαν, και ούτως αληθώς κατά την ομολογίαν του ιδίου εν τη των επαρχιωτών αναφορά κατέστη η μητρόπολις της Θεσσα-

41. Εφ. Νεολόγος, φ.1004, 4/16 Μαΐου 1872.

42. Κavas: κλητήρας.

43. Βλ. σημ.2.

44. Α.Υ.Ε/ 1858, 76/1, αρ.εγγ.30, πρεσβευτής Α.Γ. Κουντουριώτης προς υπουργό εξωτερικών Α.Ρ. Ραγκαβή, Κωνσταντινούπολη, 7 Μαρτίου 1858· 76/1, αρ. εγγ. 9, πρεσβευτής Α.Γ. Κουντουριώτης προς υπουργό εξωτερικών Α.Ρ. Ραγκαβή, Κωνσταντινούπολη, 11 Μαρτίου 1858· 76/1, αρ. εγγ.32, αρ. εγγ. 33, πρεσβευτής Α.Γ. Κουντουριώτης προς υπουργό εξωτερικών Α.Ρ. Ραγκαβή, Κωνσταντινούπολη, 14 Μαρτίου 1858.

λονίκης ασκητήριον μηδενός των πολιτών ή των χωρικών πλησιάζοντος εις αυτήν ως μη τυγχάνοντος πώποτε συνδρομής και υποστηρίξεως ...»⁴⁵.

Η πρώτη περίοδος της ανάμιξης του Νεοφύτου και του Μεγαβούλη στις κοινοτικές υποθέσεις χαρακτηριζόταν, σύμφωνα με τον συντάκτη της επιστολής, από τον αποκλεισμό των ξένων υπηκόων από τη διαχείριση των κοινοτικών υποθέσεων και την τοποθετούσε αμέσως μετά την άφιξη του Νεοφύτου στη Θεσσαλονίκη στο τέλος του 1860⁴⁶. Οπωσδήποτε η αναφορά του συντάκτη στον αποκλεισμό των ξένων υπηκόων πρέπει να σχετίζεται με τις προσπάθειες του Νεοφύτου να εφαρμόσει σε επαρχιακό επίπεδο το πνεύμα των Γενικών Κανονισμών και του Νόμου περί Βιλαετιών, που πράγματι προέβλεπαν τη συμμετοχή αποκλειστικά Οθωμανών υπηκόων στα υπό ίδρυση κοινοτικά και επαρχιακά συμβούλια⁴⁷. Σχετικές διαταγές επαναλήφθηκαν το 1868⁴⁸ αλλά και αργότερα⁴⁹ από μέρους της οθωμανικής κυβέρνησης και του Οικουμενικού Πατριαρχείου - γεγονός που δείχνει ότι ως επί το πλείστον οι διαταγές αυτές αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην εφαρμογή τους.

Ο αποκλεισμός των ξένων υπηκόων από τη δημογεροντία αφορούσε κατά κύριο λόγο στους Έλληνες υπηκόους, οι οποίοι συσπειρώνονταν κυρίως στο χώρο των χριστιανικών συντεχνιών⁵⁰, αλλά και τους ισχυρούς αστούς της πόλης που απολάμβαναν τα προνόμια της ξένης προστασίας. Εδώ όμως πρέπει να επισημάνουμε ότι η στάση του Νεοφύτου απέναντι στις μεγάλες αστικές οικογένειες της πόλης δεν ήταν ενιαία. Έτσι ενώ όπως είδαμε οι σχέσεις του με την οικογένεια Χαρίση, η οποία απολάμβανε της αυστριακής υπηκοότητας⁵¹, ήταν ιδιαίτερα καλές, οι αντίστοιχες σχέσεις του με την οικογένεια των Άμπωτ (Abbott), που κατείχαν την αγγλική υποκοότητα, ήταν τεταμένες⁵².

45. Εφ. Νεολόγος, *αυτ.*

46. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ.42, 17 Ιουλίου 1862.

47. Χ. Παπαστάθης, *ό.π.*, σ.45, όπου το Α' κεφάλαιο του Νόμου περί σύστασης Βιλαετιών του 1864.

48. Κ.Π.Α., ΛΘ', Πατριαρχική εγκύκλιος προς αρχιερείς «περί απαγορεύσεως της αναμειξεως εις την των κοινοτικών διαχειρισιν των ξένων υπηκόων», σ.206.

49. Σ. Ζαπάντη, *ό.π.*, σ.134.

50. Για το πρόβλημα της απόκτησης ελληνικής υποκοότητας από μέλη των οθωμανικών συντεχνιών, βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919: οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Αθήνα 1997, σσ. 308-312.

51. Ι. Βασοραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Α', Αρχείο Θεσσαλονίκης 1695-1912, σ.534.

52. Για την οικογένεια των Άμπωτ, αγγλικής καταγωγής, οι οποίοι προοδευτικά εξελληνίστηκαν αλλά ταυτοχρόνως διατήρησαν την αγγλική υπηκοότητα, βλ. Κ. Μοσκώφ, *Θεσσαλονίκη (1700- 1912)*, σσ.128,134,236-7 σημ.16, Α. Βακαλόπουλος, «Ιστορικά στοιχεία για την οικογένεια Abbott της Θεσσαλονίκης στο έργο "Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι"», *Μακεδονικά*, 22 (1982)214-220, C. Vacalopoulos, «Contribution á l' histoire de la colonie Européenne de Thessalonique vers la fin du XVIIIe siècle», *Μακεδονικά* 12 (1972)183-200, Μ. Anastassiadou, *Réaménagement*, σσ.498,500.

Δύο περιστατικά, ο γάμος του γιου της Σαρούλας Άμποτ, (αδελφής των δύο μεγαλεμπόρων Ροβέρτου και Τζεκ), τον οποίο ο Νεόφυτος δεν επικύρωσε, επειδή έγινε σύμφωνα με το προτεσταντικό τυπικό⁵³, και η απομάκρυνση των ιερέων που λειτουργούσαν στο ιδιωτικό παρεκκλήσι του Ροβέρτου Άμποτ με ευθύνη του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης⁵⁴, αποτελούν επαρκείς αποδείξεις της έντασης, η οποία χαρακτήριζε τις σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών. Ίσως η πραγματική αιτία της σύγκρουσης μεταξύ τους να ήταν ο ίδιος λόγος που εξανάγκασε τον Νεόφυτο να αναζητήσει άλλους πόρους για την αναπλήρωση του ποσού της αρχιερατικής επιχορήγησης, αλλά αυτή τη φορά όσον αφορά στους επισκόπους της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1860 αρκετοί από αυτούς, όπως για παράδειγμα ο Κασσανδρείας Νεόφυτος ή ο Στρωμνίτης και πρώην Καμπανίας Ιερόθεος, αναγκάστηκαν να δανειστούν σημαντικά ποσά από τους Άμποτ. Η οικονομική τους εξάρτηση από τους τελευταίους είναι πιθανό ότι περιόριζε σημαντικά τα περιθώρια του μητροπολίτη να εκμεταλλεύεται οικονομικά διορισμούς, μεταθέσεις ή μέρος των αρχιερατικών εισοδημάτων των επισκόπων του⁵⁵.

Η αντιπαράθεση του Νεοφύτου με τους Άμποτ, η οποία δεν επιλύθηκε καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1860, και ο αποκλεισμός γενικά των ξένων υπηκόων από τη δημογεροντία είναι δυνατόν να ερμηνεύσουν την αυξημένη επιρροή που ασκούσε η οικογένεια στις συντεχνίες της Θεσσαλονίκης. Έτσι η πιθανότερη εκδοχή είναι ότι στο αντιπολιτευτικό μέτωπο εναντίον του Νεοφύτου η οικογένεια Άμποτ ήταν μία «εκ των εγκριτοτέρων της πόλεως», που συνεργάστηκε με τις συντεχνίες για την αποπομπή του - συνεργασία που θα επαναληφθεί και σε άλλες περιπτώσεις στις ενδοκοινοτικές αντιπαράθεσεις των επόμενων δεκαετιών. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από την εμπλοκή του αγγλικού προξενείου στην κοινοτική διένεξη, όπως θα δούμε παρακάτω.

Για τη δεύτερη περίοδο των σχέσεων του Νεοφύτου με τη δημογεροντία, όπως περιγράφεται από τον συντάκτη της επιστολής, ο προσεταιρισμός δηλαδή των συντεχνιών με στόχο την απομάκρυνση των Οθωμανών υπηκόων

53. Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη: 1858-1874», σ.90.

54. Επρόκειτο για παρεκκλήσι που διατηρούσε ο Ρ. Άμποτ στην «αγροτική οικία» του. Κάποιοι ιερείς που ο Άμποτ μίσθωνε για να λειτουργούν τις Κυριακές και σε γιορτές, αναγκάστηκαν να απομακρυνθούν, επειδή ο Νεόφυτος, και πιο συγκεκριμένα ο τσελεμπή Κωστάκης ως εκπρόσωπός του, είχε χρηματικές απαιτήσεις από αυτούς, βλ. Κ.Π.Α., ΛΔ', 21 Μαρτίου 1862, σσ.143-4.

55. Κ.Π.Α., ΛΕ', άνευ αρ., 28 Μαρτίου 1863, σσ.140-1, Κ.Π.Α., ΛΣΤ', αρ. πρωτ. 5218, 28 Οκτωβρίου 1865, σ. 394, Κ.Π.Α., ΛΖ', άνευ αρ., 21 Μαρτίου 1866, σ.65, Κ.Π.Α., ΛΖ', αρ. πρωτ. 4573, 30 Σεπτεμβρίου 1866, σσ.282-3.

από τη διαχείριση των κοινοτικών πραγμάτων, δυστυχώς, δεν υπάρχουν τα απαραίτητα στοιχεία για να προσδιοριστούν επακριβώς τα χρονικά πλαίσια κατά τα οποία έλαβε χώρα και πολύ περισσότερο τα αίτια που την προκάλεσαν. Όσον αφορά όμως στην τρίτη και τελευταία περίοδο είναι βέβαιο ότι το δημοσίευμα αναφερόταν στη σύγκρουση του Ιανουαρίου που οδήγησε σε αυτόν τον πόλεμο επιστολών στις εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης. Το πολύ ενδιαφέρον στοιχείο, ότι δηλαδή ο Νεόφυτος «επ' εσχάτων» διέλυσε το σώμα της δημογεροντίας, εξηγεί το γιατί η αντιπολίτευση επέλεξε να υπογράψει τις εναντίον του αναφορές ως «Επιτροπή Κοινότητας».

Τον Μάιο του 1872 το Πατριαρχείο θα αποστείλει δύο εξάρχους στη Θεσσαλονίκη, τους μητροπολίτες Ίμβρου και Σερρών (ο οποίος θα αντικατασταθεί από τον Βελισσού), για να διερευνήσουν το πρόβλημα που ανέκυψε με τον εσωτερικό διχασμό των προκρίτων της πόλης, σε συνδυασμό με την επιμονή του Νεοφύτου να μην εφαρμόζει τις πατριαρχικές εντολές που αφορούσαν στην επιστροφή των δύο μετοχίων στην κυρίαρχη σταυροπηγιακή μονή «μετά των εκκλησιών και των κτημάτων τους», όπως και στην απόδοση όλων των λογαριασμών διαχείρισης από το 1863⁵⁶. Οι κατηγορίες όμως εναντίον του Νεοφύτου για κακή διαχείριση των οικονομικών της μητροπόλεως δεν θα σταματήσουν εδώ: ο πατριάρχης Άνθιμος Στ', μάλλον μετά από καταγγελίες των αντιπάλων του μητροπολίτη, θα ζητήσει με επιστολή του προς τους εξάρχους, οι οποίοι είχαν ήδη μεταβεί στη Θεσσαλονίκη, έλεγχο των λογαριασμών και της μονής Μακρυράχης, που ανήκε στην δικαιοδοσία της επισκοπής Κίτρους⁵⁷.

Παρά όμως τις επαναλαμβανόμενες διαταγές από την πλευρά του Πατριαρχείου, που ζητούσαν τη μετάβαση του Νεοφύτου στην Κωνσταντινούπολη, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης με συνεχείς αναβολές προσπαθούσε να αποφύγει την εκτέλεσή τους. Εν τω μεταξύ ο Κ. Μεγαβούλης ανέλαβε την αποστολή στην Κωνσταντινούπολη νέου τηλεγραφήματος (με ημερομηνία 19 Ιουλίου), το οποίο υπέγραφαν και πάλι κάτοικοι των χωριών της επαρχίας. Αντίστοιχα, νέα επιστολή της αντιπολίτευσης (με ημερομηνία 22 Ιουλίου) αμφισβητούσε το γνήσιο των υπογραφών που συνόδευαν το τηλεγράφημα, και ζητούσε από το Πατριαρχείο να τις παραβάλει με τις υπογραφές που συνόδευαν επιστολή των συντεχνιών με ημερομηνία 18 Ιουλίου, η οποία έφερε τις

56. Κ.Π.Α., ΜΓ', αρ. πρωτ. 2624, 17 Μαΐου 1872, σ.80, ΜΓ', αρ. πρωτ. 2625, 18 Μαΐου 1872, σ.81-82.

57. Κ.Π.Α., ΜΓ', αρ. πρωτ. 3775, 13 Ιουλίου 1872, σ.128. Το 1875, επί μητροπολιτείας Ιωακείμ, η δημογεροντία για να εξασφαλίσει την κυριότητα επί των γαιών της μονής Μακρυράχης προέβη σε εικονική παραχώρησή τους προς τον δημογέροντα Στέφανο Τάττη, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.14, θ' συνεδρίαση 15ης Μαρτίου 1875. Βλ. επίσης Ανώνυμος, *Το Μαρόν Άλας*, σ.70 κ.ε.

σφραγίδες τους - ένδειξη ότι η πλειοψηφία των μελών τους στήριζαν το εγχείρημα απομάκρυνσης του Νεοφύτου. Κάποιες προσπάθειες του μητροπολίτη να διασπάσει το μέτωπο της αντιπολίτευσης, προσεταιριζόμενος κάποια από τα επιφανέστερα μέλη της, απέτυχαν. Σύμφωνα με τον συντάκτη της επιστολής: «οι αγαθοί πολίται οι αποτελούντες τας συντεχνίας της πόλεως εννόησαντες τας πλεκτάνας, συνετισθέντες και θεία συνέσει φωτισθέντες εις ένωσιν και ομόνοιαν, μετά της επίσης αγαθής επιτροπής της παρ' αυτών εκλεχθείσης, θέλουσι διαλύσει πάσαν μάταιον αυτού προσπάθειαν»⁵⁸.

Ο Νεόφυτος μετά από τις πιέσεις που δέχτηκε τόσο από την πλευρά του Πατριαρχείου όσο και από την πλευρά της αντιπολίτευσης, προανήγγειλε με τηλεγράφημά του προς το Πατριαρχείο την αναχώρησή του από τη Θεσσαλονίκη, θέτοντας ως χρονικό όριο την 25η Ιουλίου. Επειδή όμως και αυτή τη φορά δεν υλοποίησε την υπόσχεσή του, την παραμονή λήξης της παραπάνω προθεσμίας, το πρωί της 24ης Ιουλίου 1872, συγκλήθηκε έκτακτη γενική συνέλευση όλων των συντεχνιών «και πάσης άλλης τάξεως» πολιτών στον περίβολο του Ι. Ν. του Αγίου Μηνά. Η συνέλευση εξέφρασε τη γενική δυσανεμία των Θεσσαλονικέων εναντίον του Πατριάρχη και της Ιεράς Συνόδου για την ολιγωρία που επεδείκνυαν στην οριστική διευθέτηση του ζητήματος, «άγνωστου δε εκ τινων αιτίων, ή μάλλον» όπως συμπλήρωνε ο ίδιος συντάκτης «παραλείπω τα αίτια άπερ ενταύθα διακωδωνίζονται ...εξέφερον δε και άλλα χειρότερα, άπερ δεν ήτον αληθώς έπαινος της Μεγάλης Εκκλησίας»⁵⁹. Οι παρευρισκόμενοι αποφάσισαν να εκδηλώσουν προς τους εξάρχους τη δυσανεμία τους για την αδικαιολόγητη καθυστέρηση στην εφαρμογή της απόφασης του Πατριαρχείου και απέστειλαν για ακόμη μία φορά σχετικά τηλεγραφήματα στην Κωνσταντινούπολη. Προέβησαν όμως και σε μία ακόμη ριζοσπαστική πράξη: απειλώντας τους ιερείς της πόλης ότι θα προχωρήσουν σε κλείσιμο των εκκλησιών της Θεσσαλονίκης και ότι υπήρχε η πιθανότητα, εάν το Πατριαρχείο δεν ικανοποιούσε το αίτημά τους για μετάθεση του Νεοφύτου, να αποσκιρτήσουν σε ξένη εκκλησία, (όπως θα δούμε παρακάτω εννοούσαν την προτεσταντική) τους ανάγκασαν να δεχθούν να μην μνημονεύουν πλέον στις εκκλησίες το όνομα του Νεοφύτου αλλά μόνο αυτό του Πατριάρχη. Η κατ' αρχήν αποδοχή του αιτήματος αυτού από τους ιερείς ηρέμησε τα πνεύματα των παρευρισκομένων. Οι ιερείς όμως δήλωσαν ότι αυτή την απόφαση έπρεπε να την επικυρώσουν και οι έξαρχοι. Παρ' όλα ταύτα μετά το πέρας της συνέλευσης αντί να απευθυνθούν προς τους εξάρχους, επισκέφτηκαν τον Νεόφυτο και του εξέθεσαν το περιεχόμενο των συζητήσεων στη συνέλευ-

58. Εφ. *Νεολόγος*, φ. 1079, 3/15 Αυγούστου 1872.

59. Εφ. *Νεολόγος*, *αυτ.*

ση και τις απειλές των συγκεντρωθέντων. Ωστόσο δεν κατάφεραν να τον μεταπείσουν στο να διαφοροποιήσει τη στάση του έναντι των αντιπολιτευομένων. Η ευνοϊκή αυτή αντιμετώπιση των ιερέων προς τον μητροπολίτη δεν θα πρέπει να εξηγηθεί μόνο από τη σχέση πνευματικής εξάρτησης που τους συνέδεε με αυτόν, αλλά και από το γεγονός ότι ο Νεόφυτος είχε προβεί στην κατάργηση των παλαιών αρχιερατικών εισοδημάτων που βασικά τους επιβάρυναν. Τελικά, επειδή έγιναν αντικείμενο πίεσεων τόσο από την πλευρά των συντεχνιών όσο και από την πλευρά του Νεοφύτου και του Μεγαβούλη, αναγκάστηκαν με τηλεγράφημά τους προς το Πατριαρχείο να ζητήσουν οδηγίες για τα περαιτέρω⁶⁰.

Η απειλή των συντεχνιών που εκτοξεύτηκε κατά τη διάρκεια της συνέλευσης, ότι δηλαδή, υπήρχε το ενδεχόμενο αποσχίρτησης σε κάποια ξένη εκκλησία, όπως και το τηλεγράφημα της 19ης Ιουλίου, που απέστειλε ο Κ. Μεγαβούλης στην Κωνσταντινούπολη σε όλα τα μέλη, ανώτατους κληρικούς και λαϊκούς, που θα ελάμβαναν μέρος στις εργασίες της Τοπικής Συνόδου, είναι δύο σημαντικά στοιχεία που δίνουν μία διαφορετική διάσταση στην ενδοκοινοτική σύγκρουση και την συνδέουν άμεσα με τις ραγδαίες εξελίξεις της περιόδου αυτής που αφορούν στο Βουλγαρικό. Και αυτό μάλιστα σε μία εποχή που η επέκταση των βουλγαρικών κινήσεων στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο, δύο χρόνια μετά την ανακήρυξη της Βουλγαρικής Εξαρχίας, γινόταν ιδιαίτερα αισθητή και στην ίδια τη Θεσσαλονίκη. Αξίζει να σημειώσουμε ότι είχε προηγηθεί (πιθανότατα μέσα στο 1871) η αναγνώριση της βουλγαρικής κοινότητας της πόλης από το Οθωμανικό κράτος και η ίδρυση βουλγαρικής σχολής τον Σεπτέμβριο του 1871, η οποία μάλιστα προσέλαυνε μαθητές από πολλές ελληνικές οικογένειες της πόλης λόγω του διευρυμένου εκπαιδευτικού της προγράμματος, ιδιαίτερα όσον αφορά στις ξένες γλώσσες⁶¹. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι προκάλεσε κάποια κρίση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας, η οποία χρονικά συμπίπτει με την εκδήλωση της αντιπαράθεσης μεταξύ του μητροπολίτη και των συντεχνιών. Όπως αναφέρει η Αγγελική Μεταλλινού «αμέσως (...) ως αντελήφθησαν οι γονείς των (...) ελληνοπαίδων,

60. Εφ. *Νεολόγος*, *αντ.*

61. Το πρόγραμμα περιελάμβανε συγκεκριμένα την εκμάθηση ελληνικών, βουλγαρικών, τουρκικών και γαλλικών, βλ. Α. Μεταλλινού - Τσιώμου, «Η πρώτη βουλγαρική κοινότης εις την Θεσσαλονίκην», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* (1957) 139-142. Πάντως θα πρέπει να τηρηθούν κάποιες επιφυλάξεις για την ακρίβεια των πληροφοριών που παρέχει η Μεταλλινού, έως ότου γίνει δυνατό να διασταυρωθούν με αντίστοιχες ιστορικές μαρτυρίες από πρωτογενές υλικό. Πρέπει να προσθέσουμε ότι βουλγαρικό δημοτικό σχολείο λειτουργούσε στη Θεσσαλονίκη από το 1865, ενώ το 1872 μαζί με τη βουλγαρική σχολή είχε ιδρυθεί και νηπιαγωγείο, βλ. Βασίλης Παπαγεωργίου, «Μικρές εθνικές κοινότητες στην οθωμανική Θεσσαλονίκη», *Ιστορικά*, 26 (1997) 103-120, και ειδικά σσ. 104-106, όπου και γίνεται αναφορά στη βουλγαρική κοινότητα.

ότι επρόκειτο περί βουλγαρικής προπαγάνδας, αμέσως απέσυραν τα τέκνα των, *οι δε απόφοιτοι μαθηταί του πρώτου έτους ήσαν ελάχιστοι*⁶². Η μείωση αυτή των μαθητών, η οποία πρέπει να έγινε προοδευτικά κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού έτους και όχι άπαξ (άραγε προϊόν ελεύθερης επιλογής ή συλλογικού καταναγκασμού;) πρέπει να αποτέλεσε μία διαδικασία «αυτοσυμμετοχής» των μελών της ελληνορθόδοξης κοινότητας, που την κατέστησε ιδιαίτερα ευαίσθητη απέναντι στο ζήτημα της αναδιοργάνωσης και του αναπροσανατολισμού των στόχων της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Το ίδιο πρόβλημα έμπαινε περισσότερο έντονα την περίοδο αυτή και στην επαρχία Θεσσαλονίκης, όπου έγιναν κάποιες απόπειρες να δημιουργηθούν βουλγαρικά σχολεία σε διάφορα χωριά⁶³.

Ωστόσο, μολοντί γινόταν σαφές από τις επιστολές της αντιπολίτευσης, από τον Ιανουάριο έως το καλοκαίρι του 1872, ότι οι κατηγορίες εναντίον του Νεοφύτου περί ανικανότητας να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες των καιρών σχετίζονταν μεταξύ άλλων και με τις δυναμικές κινήσεις των Βουλγάρων στην επαρχία Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα στο χώρο της εκπαίδευσης, δεν είχε διατυπωθεί καμία ανοιχτή καταγγελία που να αφορούσε σε πιθανή συνεργασία του μητροπολίτη με τη βουλγαρική κοινότητα ή σε κάποιου είδους πολιτική προστασία, την οποία παρείχε ο Νεόφυτος προς αυτήν. Μετά όμως από την επιμονή του μητροπολίτη να μην εγκαταλείπει τη Θεσσαλονίκη και να εφαρμόζει συνεχώς την τακτική της κωλυσιεργίας, παρά τις περί του αντιθέτου εντολές του Πατριαρχείου αλλά και τις έντονες αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, η πολιτική της τελευταίας απέναντί του οξύνθηκε. Πράγματι, ή-

62. Α. Μεταλλινού - Τσιώμου, ό.π., σ.140. Είναι ενδιαφέρον ότι μεταξύ των πρώτων μαθητών, τους οποίους αναφέρει η Μεταλλινού, ήταν και ο Δημήτριος Νινής, γιος πιθανότατα του Μιχαήλ, ο οποίος είχε υπογράψει ως δημογέροντας το τηλεγράφημα της 2ας Μαρτίου υπέρ του Νεοφύτου. Βλ. επίσης Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη (1700-1912)*, σ.142. Το 1874, μετά από την αποχώρηση του Νεοφύτου από τη Θεσσαλονίκη, ο Μ. Νινής θα κατηγορηθεί, μαζί με τους Δ. Μπλάτση και Αθ. Βλιάδη, για την υπεξαίρεση 100 οθωμανικών λιρών που προορίζονταν για την ενίσχυση της Εφορίας των εκπαιδευτικών καταστημάτων. Οι 70 εκ των 100 λιρών προέρχονταν από κληροδοτήματα της κοινότητας Θεσσαλονίκης στη Μόσχα, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.14, συνεδρίαση 17ης Οκτωβρίου 1874. Τελικά το κύριο βάρος των κατηγοριών για την υπόθεση αυτή έπεσε στον Δ. Βλάτση, ο οποίος και αργότερα πρωταγωνίστησε σε κοινοτικές διαμάχες για τη διαχείριση των κοινοτικών προσόδων που σχετίζονταν με την εκπαίδευση, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.14, συνεδρίαση 1ης Φεβρουαρίου 1875, Ανώνυμος, *Το Μωρόν Άλας*, σσ.7, 18,36,46-7.

63. Στ. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα*, σ.117. Την ίδια επίσης περίοδο, και συγκεκριμένα στις 29 Δεκεμβρίου 1871, απεστάλησαν προς την οθωμανική κυβέρνηση αναφορές των Βουλγάρων των επαρχιών Θεσσαλονίκης και Αδριανούπολης για την εφαρμογή του άρθρου 10 του φιρμανίου του 1870, το οποίο προέβλεπε ότι στις μικτές επαρχίες με ελληνικό και βουλγαρικό πληθυσμό, για την εγκαθίδρυση εκκλησιαστικής αρχής (πατριαρχικής ή εξαρχικής), θα λαμβάνονταν υπόψη η πλειοψηφία των 2/3 του ενός εκ των δύο εθνικών στοιχείων, βλ. Stojan Makedonski, *L' Exarchat Bulgare et l' enseignement scolaire en Macedoine (1870-1912)*, *Etudes Balkaniques*, 7/12 (1971), 104-119.

δη στην επιστολή της 22ας Ιουλίου του αντιπολιτευόμενου «ανταποκριτή», υπήρχε η πληροφορία ότι η αντιπολίτευση είχε κατηγορήσει τον Νεόφυτο πως την περίοδο αυτή είχε έρθει σε επαφή με τον Έξαρχο των Βουλγάρων (Βιδυνίου Άνθιμο) με σκοπό την μεταπήδησή του στην Εξαρχία. Οι κατηγορίες αυτές επαναλήφθηκαν στην επιστολή της 25ης Ιουλίου: κυκλοφορούσαν, υποτίθεται, έντονες φήμες στη Θεσσαλονίκη ότι ο Νεόφυτος θα γινόταν μητροπολίτης των Βουλγάρων της πόλης και ότι θα εγκαθίστατο στο μετόχι της μονής Χιλανδαρίου, όπου και θα ανεγειρόταν Εξαρχική εκκλησία⁶⁴. Επίσης καταγγελλόταν ο Νεόφυτος για τις στενές σχέσεις που διατηρούσε με τον Κωνσταντίνο Ντίγκα ή Δίγκα, τον γιο του, Γ.Κ. Ντηγκώφ⁶⁵, και κάποιον Γεώργιο Κατή, οι οποίοι θεωρούνταν ως υπέρμαχοι της Εξαρχίας⁶⁶.

Οι καταγγελίες αυτές στην πραγματικότητα αποτελούσαν απάντηση της αντιπολίτευσης στο τηλεγράφημα της 19ης Ιουλίου, το οποίο, όπως είδαμε, το απέδιδε στη δραστηριότητα του Κ. Μεγαβούλη και σηματοδοτούσαν τη δεύτερη φάση της ενδοκοινοτικής κρίσης. Το τηλεγράφημα επιτιμόταν εναντίον του Πατριαρχείου, επειδή νομιμοποίησε με την κλήση του Νεοφύτου στην Κωνσταντινούπολη τις ενέργειες της αυτόκλητης «Επιτροπής κοινότητας». Το σημαντικό στοιχείο όμως του τηλεγραφήματος ήταν ότι το συνόδευαν 40 υπογραφές κάτω από τον τίτλο «Προϊστάμενοι Βουλγαρογραικικών χωριών Θεσσαλονίκης»⁶⁷. Η

64. Εφ. *Νεολόγος*, αυτ. Η μονή Χιλανδαρίου (που την εποχή αυτή ελεγχόταν από Βουλγάρους και όχι από Σέρβους μοναχούς) πράγματι κατείχε μετόχι στην περιοχή της Καλαμαριάς, το οποίο μάλιστα ήταν γνωστό ως «Βουλγαρικό», βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903, σσ.501-2. Βλ. επίσης Α. Αγγελόπουλος, *Η εν Άθω Σερβική μονή Χιλανδαρίου*, Αθήνα 1968, κυρίως σ.12, Dimitrije Bogdanovic, Vojislav J. Djuric, Dejan Medakovic, *Chilandar on the Holy Mountain*, Βελιγράδι 1978, σσ.190-193. Το 1873 έγιναν σχετικές εκκλήσεις του συλλόγου Vazrojenje για συγκέντρωση χρημάτων με σκοπό την ανέγερση βουλγαρικής εκκλησίας - κάτι που θα γίνει δυνατό το 1876 με την ανέγερση του ναού των Κυρίλλου και Μεθοδίου στο κέντρο της πόλης, βλ. Β. Παπαγεωργίου, ό.π., σ.105.

65. Η Μεταλλινού αναφέρει ότι ένας από τους αδελφούς Δίγκα, πιθανότατα ο Κωνσταντίνος που αναφέρεται στον «Νεολόγο», αναγορεύτηκε έφορος της βουλγαρικής κοινότητας, που ιδρύθηκε από τον Σαλαντζήφ, και ήταν ο κάτοχος της σφραγίδας της. Ο συγκεκριμένος Δίγκας ωστόσο ήταν έλληνας υπήκοος με συνέπεια να επέμβει στην υπόθεση ο έλληνας πρόξενος Κ. Βατικιώτης. Ο Δίγκας φυλακίστηκε στο ελληνικό προξενείο, απελευθερώθηκε όμως μετά από επέμβαση του τότε Οθωμανού διοικητή. Εάν ακολουθήσουμε τη διήγηση της Μεταλλινού, τα γεγονότα αυτά πρέπει να τοποθετηθούν οπωσδήποτε πριν από τον Σεπτέμβριο του 1871, βλ. Αγγ. Μεταλλινού - Τσιώμου, ό.π., σ.139.

66. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1199, 3/15 Ιανουαρίου 1873.

67. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.1004, 2/14 Αυγούστου 1872. Το τηλεγράφημα απευθυνόταν προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, την Ιερά Σύνοδο, τους πατριάρχες Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, τους πρώην πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ Β΄ και Γρηγόριο Στ΄, τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου και τους μητροπολίτες Εφέσου, Ηρακλείας, Νικομηδείας, Χαλκηδόνας, Δέρκων, Τυρνόβου, Διδυμοτείου, Σάμου και Βελεγράδων, τα μέλη του Διαρκούς Εθνικού Μικτού Συμβουλίου, τον Μ. Λογοθέτη Σταυράκη Αριστάρχη και τους Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, Γεώργιο Ζαρίφη, Κωνσταντίνο Καραπάνο και Κωνσταντίνο Καλλιάδη.

κίνηση αυτή από την πλευρά του Νεοφύτου μπορεί να ερμηνευθεί με διττό τρόπο: είτε πράγματι αναζήτησε ερείσματα στη νεοσύστατη βουλγαρική κοινότητα Θεσσαλονίκης και προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τους ολαβόφωνους των χωριών της επαρχίας για να ενισχύσει τη θέση του, ειδικά μετά από τις επιθέσεις που δέχθηκε για τη διαχείριση των μοναστηριακών προσόδων, είτε αποπειράθηκε να εμφανιστεί ως ιεράρχης, που δεν αντιμετωπίζει προβλήματα διχασμού του ποιμνίου του, για να κερδίσει τη συμπάθεια εκείνων των κύκλων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι επιδίωκαν μια συμβιβαστική λύση για το Βουλγαρικό.

Η δεύτερη εκδοχή είναι η ισχυρότερη για πολλούς λόγους. Το γεγονός ότι ο Νεόφυτος δεν επεδίωξε στην πραγματικότητα προσχώρηση στην Εξαρχία, όπως άλλωστε δείχνει και το τελικό αποτέλεσμα των επαφών αυτών, αλλά θέλησε να χρησιμοποιήσει το Βουλγαρικό ως μέσο πίεσης προς την πλευρά του Πατριαρχείου, φαίνεται και από επιστολή της αντιπολίτευσης, την οποία υπογράφουν «κάτοικοι Θεσσαλονίκης» με ημερομηνία 8 Αυγούστου. Αναφέρεται στην επιστολή επί λέξει: «Μηδέν φοβηθήτω περί τοιούτων η Εκκλησία· ταύτα πάντα εισί κήματα του Νεοφύτου και του Μεγαβούλη, των μητροπολιτών τούτων της Εκκλησίας, οίτινες ωσεί επιχαίροντες εις τα τραύματα αυτής ένεκεν του Βουλγαρισμού εις ον πρώτοι αυτοί έδωκαν την ώθησιν και ήδη επισειουσιν ως φάσμα και μορμολύκειον απέναντι αυτής, όπως εκφοβήσωσιν αυτήν»⁶⁸ Το απόσπασμα καθιστά σαφές, παρά την έμμεση αναφορά του στο ρόλο που έπαιξε ο Νεόφυτος στην περίπτωση των Πολυανικών, ότι η επίκληση από τον μητροπολίτη της ύπαρξης βουλγαρικού πληθυσμού στα χωριά της επαρχίας Θεσσαλονίκης θα απέτρεπε το Πατριαρχείο να προχωρήσει στην αντικατάστασή του, επειδή ακριβώς είχε τη δυνατότητα να διατηρεί κρίσιμες ισορροπίες μεταξύ των δύο εθνικών στοιχείων. Από την άλλη όμως η επιλογή αυτή διευκόλυνε το έργο της αντιπολίτευσης, που ήταν εύκολο πλέον να ταυτίσει τον Νεόφυτο με την Εξαρχία και να εκμεταλλευθεί αντίστοιχα την απήχηση, την οποία θα είχαν οι καταγγελίες της, στους ριζοσπαστικούς εθνικιστικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης, που πίεζαν τον πατριάρχη Άνθιμο να ανακηρύξει σχισματικούς τους Βουλγάρους⁶⁹.

Ο Άνθιμος Στ' είχε ανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο τον Σεπτέμβριο του 1871. Η εκλογή του βασίστηκε στην προώθηση της πολιτικής γραμμής της διαλλακτικότητας απέναντι στο αίτημα των Βουλγάρων για εκκλησιαστική ανεξαρτησία, μετά από την αποτυχία του προηγούμενου πατριάρχη Γρηγορί-

68. Εφ. Νεολόγος, φ.1087, 12/24 Αυγούστου 1872.

69. Από την άποψη αυτή, η δημοσίευση των επιστολών της αντιπολίτευσης στον «Νεολόγο» του Σταύρου Βουτυρά, εφημερίδα που εκπροσωπούσε τους κύκλους αυτούς, δεν είναι καθόλου τυχαία.

ου Στ' να διαχειριστεί το πρόβλημα. Η όξυνση όμως της στάσης της βουλγαρικής πλευράς το επόμενο διάστημα αλλά και η σκληρή αντιπολίτευση που άσκησαν οι ριζοσπαστικοί κύκλοι της Κωνσταντινούπολης προς τον Άνθιμο με επικεφαλής τον μητροπολίτη Δέρκων Νεόφυτο αλλά και τους τραπεζίτες Γεώργιο Ζαρίφη και Χρηστάκη Ζωγράφο, προετοίμασαν το έδαφος για την συγκρότηση της Τοπικής Συνόδου, η οποία θα αποκήρυσσε τους Βουλγάρους ως σχισματικούς. Υπήρχε ωστόσο και μία ισχυρή τάση διαλλακτικών, κυρίως μέσα στους κύκλους των νεοφαναριωτών, με επικεφαλής τον Μεγάλο Λογοθέτη Σταυράκη Αριστάρχη και τον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, τότε υπυπουργό εξωτερικών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η λύση του Σχίσματος θα όξυνε τις σχέσεις του Ελληνισμού, όχι μόνο με τους Βουλγάρους αλλά και με την ομόδοξη Ρωσία⁷⁰. Το τηλεγράφημα που απέστειλε ο Μεγαβούλης απευθυνόταν σε μέλη και των δύο τάσεων, οπωσδήποτε όμως είναι λογικό ότι θα έβρισκε μεγαλύτερη ανταπόκριση στους κύκλους των διαλλακτικών αλλά και του ίδιου του πατριάρχη Ανθίμου, ο οποίος, όπως θα δούμε, αντιμετώπισε με ιδιαίτερα ευνοϊκό τρόπο την περίπτωση του Νεοφύτου.

Μολονότι οι συντεχνίες και η εξαρτώμενη από αυτές «Επιτροπή Κοινότητος» συνέχιζαν να αποτελούν τον κύριο αντίπαλο του Νεοφύτου, η επένδυση της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης με συμφραζόμενα ενός αναδυόμενου εθνοθηρησκευτικού ανταγωνισμού, ο οποίος έθετε το πρόβλημα του επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας της ελληνορθόδοξης κοινότητας Θεσσαλονίκης απέναντι στο «αντίπαλο δέος», είχε ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή εναντίον του Νεοφύτου και εκείνης της μερίδας των προκρίτων της πόλης, που στην πρώτη φάση της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης τον είχαν στηρίξει. Ο πρόξενος της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη Κ. Βατικιώτης σε επιστολή του προς τον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Η. Καλλέργη, διαφεύδοντας τις πληροφορίες του τελευταίου ότι οι πρόκριτοι της Θεσσαλονίκης ήδη από τα τέλη Ιουνίου είχαν προτείνει προς το Πατριαρχείο υποψήφιους αντικαταστάτες του Νεοφύτου (αναφερόταν στα ονόματα των μητροπολιτών Σεργών, Φιλίππουπόλεως και του πρώην μεγάλου πρωτοσυγκέλου Ευστάθιου Κλεόβουλου), διευκρίνιζε ότι αυτό δεν έγινε, όχι επειδή οι αντίπαλες παρατάξεις ή ακόμα οι διάφοροι προύχοντες ξεχωριστά δεν προωθούσαν κάποιον υποψήφιο, αλλά επειδή θεωρούσαν σκόπιμο να μην ανακοινωθεί καμία υποψηφιότητα, πριν το Πατριαρχείο εκδώσει την οριστική απόφασή του για απομάκρυνση του Νεοφύτου. Η αιτία αυτής της επιλογής ήταν το γεγονός ότι υπήρχαν διάφοροι ανώτατοι κληρικοί της Κωνσταντινούπολης, πιθανότατα μέλη της Ιεράς Συνόδου, που εποφθαλμιούσαν τη μητροπο-

70. Δ. Σταματόπουλος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, σσ.272 κ.ε.

λιτική έδρα της Θεσσαλονίκης για τον εαυτό τους. Κατά συνέπεια οποιαδήποτε πρόωγη ανακοίνωση κάποιας υποψηφιότητας διακινδύνευε να στρέψει ένα μέρος της Ιεράς Συνόδου εναντίον της απόφασης των Θεσσαλονικέων να εκδιώξουν τον Νεόφυτο⁷¹.

Αυτό το παιχνίδι των ισορροπιών, το οποίο είχε ξεπεράσει τα στενά όρια της ορθόδοξης κοινότητας Θεσσαλονίκης και είχε εμπλέξει μέλη του ανώτατου κλήρου στα κέντρα εξουσίας της Κωνσταντινούπολης, ευνόησε ασφαλώς την αναβλητική πολιτική του Νεοφύτου. Πέραν όμως αυτού, ο Νεόφυτος στήριζε τις ελπίδες του και στη ρευστότητα των εξελίξεων εν όψει της σύγκλησης της Τοπικής Συνόδου και των έντονων διεργασιών που λάμβαναν χώρα στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ των δύο αντιπάλων τάσεων. Μία ενδεχόμενη υπερέκταση των διαλλακτικών (και μία αντίστοιχη «δικαίωση» των αρχικών απόψεων του πατριάρχη Ανθίμου) θα ενίσχυε και τη δική του θέση στον ενδοκοινοτικό συσχετισμό δυνάμεων⁷². Το σημαντικό πάντως ήταν ότι γνώριζε

71. Α.Υ.Ε./1872, 76/1, αρ.εγγ.1880, Η. Καλλέργης προς υπουργό εξωτερικών Ε. Δελγιώρη, 30 Ιουνίου 1872· 76/1, αρ.558, Κ. Βατικιώτης προς Η. Καλλέργη, Θεσσαλονίκη, 15 Ιουλίου 1872. Σύμφωνα με τον Βατικιώτη, στις 14 Ιουλίου είχε γίνει σύσκεψη μεταξύ των προκρίτων της πόλης και συζητήθηκαν όλες οι πιθανές υποψηφιότητες, όπως των μητροπολιτών Σεργίων, Λαρίσης, Χίου, Στρωμνίτης, του Ιωαννίνων κ.α. Αποφάσισαν όμως να μην προβούν «εις εκλογήν και πρότασιν υποψηφίου», έως ότου ανακοινωθεί επίσημα από το Πατριαρχείο η παύση του Νεοφύτου. Σύμφωνα με τον έλληνα πρόξενο, οι περισσότεροι των παρισταμένων εξέφρασαν την προτίμησή τους προς τις υποψηφιότητες του Χίου Γρηγορίου και του Ιωαννίνων Σωφρονίου, ενώ, αντίθετα, επισημαίνει ότι το όνομα του Φιλιππουπόλεως δεν προτάθηκε από κανένα παριστάμενο στη σύσκεψη. Ωστόσο, τόσο στην περίπτωση του Γρηγορίου όσο και σε αυτήν του Φιλιππουπόλεως, υπήρχε ένα σοβαρό μειονέκτημα που προβλήθηκε έντονα από την πλευρά των προκρίτων και μείωνε σοβαρά τις πιθανότητες εκλογής τους: η άγνοια της τουρκικής γλώσσας, την οποία θεωρούσαν ως απαραίτητο προσόν για έναν ιεράρχη της μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Ο ίδιος ο Βατικιώτης επισήμιασε ότι οι υποψηφιότητες των Χίου, Ιωαννίνων και Φιλιππουπόλεως, πληρούσαν τις δύο βασικές προϋποθέσεις που ο ίδιος έθετε για την εκλογή νέου μητροπολίτη: α) τη δραστηριοποίησή του στην ανάσχεση επέκτασης του Βουλγαρισμού και β) τη φροντίδα του για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην ευαίσθητη περιοχή της Μακεδονίας. Εν τούτοις ο ίδιος προωθούσε την υποψηφιότητα του Στρωμνίτης Ιερόθεου, ο οποίος είχε διακριθεί ιδιαίτερα στο πρώτο στη μητρόπολη του. Η συγκεκριμένη περίπτωση είχε όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για άλλους λόγους. Σύμφωνα με τον έλληνα πρόξενο η συγκεκριμένη υποψηφιότητα όχι μόνο δεν είχε ερείσματα μεταξύ των προκρίτων αλλά τουναντίον υπήρχαν «οι ζωντανές αποκορούντες αυτόν». Όπως ήδη αναφέραμε, ο Στρωμνίτης αντιμετώπιζε έντονα οικονομικά προβλήματα και είχε τεράστια χρέη προς τους αδελφούς Αμποτ, οι οποίοι μάλιστα είχαν προχωρήσει και στην κατάσχεση κάποιων περιουσιακών στοιχείων του και είχαν οικονομικές απαιτήσεις επί της αρχιερατικής του επιχορήγησης. Επομένως, οι απόψεις του προξένου και οι αντίστοιχες των προκρίτων δεν ταυτίζονταν απαραίτητα. Εάν ο πρώτος ενδιαφερόταν αποκλειστικά για την επικράτηση λύσης που θα συνέφερε το εθνικό κέντρο, οι δεύτεροι ήταν αναγκασμένοι να λάβουν σοβαρά υπόψη τους και τις οικονομικές συνέπειες της αντικατάστασης του μητροπολίτη, όπως και την δυνατότητά του να εκπροσωπεί με ικανοποιητικό τρόπο τα συμφέροντα της κοινότητας απέναντι στην οθωμανική διοίκηση.

72. Α.Υ.Ε./1872, 76/1, αρ.558, αυτ.

πολύ καλά τα τεκταινόμενα στην Κωνσταντινούπολη και διαμόρφωνε τις τακτικές κινήσεις του αναλόγως. Ο συνδετικός κρίκος του με την κοινωνία της Πόλης παρέμενε ο στενός συνεργάτης του Κ. Μεγαβούλης. Ο Μεγαβούλης, ο οποίος είχε μεταβεί στην πρωτεύουσα ταυτόχρονα με την αποχώρηση των εξάρχων από τη Θεσσαλονίκη (τέλη Ιουλίου)⁷³, επιστρέφοντας στην πόλη στις 21 Αυγούστου διέδωσε, σύμφωνα με τον Βατικιώτη, ότι το Πατριαρχείο όχι μόνο δεν σκόπευε να αντικαταστήσει τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, αλλά αντίθετα οι έξαρχοι που απεστάλησαν βρίσκονταν υπόδικοι και υπό προσωπικό περιορισμό, επειδή εξαπάτησαν την Μ. Εκκλησία με τις αρνητικές για τον Νεόφυτο εκθέσεις τους⁷⁴. Είναι φανερό ότι ο Κ. Μεγαβούλης με το ταξίδι του προσπάθησε να ενεργοποιήσει φιλικά προσκείμενους προς τον Νεόφυτο ομογενείς της Κωνσταντινούπολης. Η διάδοση όμως των συγκεκριμένων «πληροφοριών» αναξωπύρωσε την ένταση στη Θεσσαλονίκη: το ριζοσπαστικό κομμάτι της αντιπολίτευσης ετοίμαζε την οργάνωση διαδηλώσεων εναντίον της παραμονής του Νεοφύτου, οι οποίες, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Βατικιώτη, θα συνοδεύονταν και από βιαιοπραγίες εναντίον του κτηρίου της Μητροπόλεως. Οι ενέργειες αυτές αποφεύχθηκαν τελικά μετά από παρέμβαση των μετριοπαθών, αφού ήταν βέβαιο ότι θα προκαλούσαν την επέμβαση των τοπικών αρχών υπέρ του Νεοφύτου. Ωστόσο, την επομένη 22 Αυγούστου, σύμφωνα με τις πληροφορίες του έλληνα προξένου, κάποιοι από τους πρωτοματίστορες των συντεχνιών, υλοποιώντας την απειλή που είχαν εκτοξεύσει από τα μέσα Ιουλίου, ήρθαν σε επαφή «μετά των ενταύθα γνωστών πρακτόρων του Κρόσβυ (Crosby;) άγγλου ιεραποστόλου προτεσταντικής προπαγάνδας» συζητώντας την προσχώρησή τους στον προτεσταντισμό⁷⁵. Αν και η κίνησή τους αυτή ήταν μειοψηφική στο μπλοκ της αντιπολίτευσης

73. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1087, 12/24 Αυγούστου 1872.

74. Α.Υ.Ε./1872, 76/1 αρ.672. Κ. Βατικιώτης προς υπουργό εξωτερικών Ε. Δελγιώρη, Θεσσαλονίκη, 22 Αυγούστου 1872.

75. Ίσως πρόκειται για κάποιον από τους δύο προτεστάντες ιεραποστόλους (της British and Foreign Bible Society;), που δραστηριοποιούνταν στο χώρο της εβραϊκής κοινότητας, σύμφωνα με την ανταπόκριση του αμερικανού ιεραποστόλου Locke από τη Θεσσαλονίκη το 1871, βλ. *The Missionary Herald*, τ.LXVII (1871)σ.361. Στο συγκεκριμένο έντυπο δημοσιεύονταν οι ανά τον κόσμο δραστηριότητες της αμερικανικής ιεραποστολικής εταιρείας American Board of Commissioners for Foreign Missions, βλ. σχετικά Κ. Κισκήρα, «Το περιοδικό *Missionary Herald*, μία αθησαύριστη πηγή για την ιστορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11 (1995-96) 119-123, της ίδιας, «Προτεστάντες Ιεραπόστολοι στην καθ' ημάς Ανατολή, 1819-1914: η δράση της American Board», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 12 (1997-98) 97-128. Οι προτεστάντες ιεραπόστολοι ανταγωνίζονταν την περίοδο αυτή με τους καθολικούς Λαζαριστές για τον προσπλυτισμό κυρίως των βουλγαρικών πληθυσμών. Πάντως, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, ο Νεόφυτος υποστηριζόταν όχι μόνο από τις τοπικές αρχές και γενικά τους Οθωμανούς της πόλης αλλά και τους εκπροσώπους της εβραϊκής κοινότητας, βλ. εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.1008, 16/28 Αυγούστου 1872.

και ήταν σαφές ότι είχε το χαρακτήρα μιας άμεσης απάντησης στις υπαναχωρήσεις του Πατριαρχείου, οι μετριοπαθείς προσέφυγαν και πάλι στον Βατικιώτη για να αποτρέψει κάποιο ενδεχόμενο εγχείρημα των «σκληροπυρηνικών»⁷⁶.

Στη διαμάχη όμως ενεπλάκη και η ρωσική πλευρά. Υπάλληλος του ρωσικού προξενείου συμβούλευσε τους προεξάρχοντες του κινήματος εναντίον του Νεοφύτου να απευθυνθούν στο ρωσικό προξενείο της πόλης και να επικαλεσθούν την προστασία του για την οριστική διευθέτηση του θέματος⁷⁷. Η πληροφορία αυτή του Βατικιώτη δείχνει καθαρά ότι ο Νεόφυτος είχε περιορισμένες πιθανότητες να προσελκύσει την αρωγή του ρωσικού προξενείου για τους λόγους που προαναφέραμε και, κυρίως, για το γεγονός ότι η υπεράσπισή του τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή θα σήμαινε την άρση της όποιας επιρροής ασκούσε το προξενείο στην ελληνορθόδοξη κοινότητα Θεσσαλονίκης. Ο Βατικιώτης θεωρούσε πολύ περισσότερο πιθανό η ριζοσπαστική μειοψηφία εναντίον του Νεοφύτου να δεχθεί την πρόταση που της έγινε από την πλευρά του προξενείου, παρά να προσχωρήσει στον προτεσταντισμό. Και συμπλήρωνε ότι, εάν αυτό γινόταν, θα απευθύνονταν «ουχί ως Έλληνες αλλά ως ελληνοβούλγαροι, αντιστρέφοντας ήδη το επινόημα τούτου του Μεγαβούλη»⁷⁸. Το «αντιστρέφοντας» κατά πάσα πιθανότητα σημαίνει ότι το συγκεκριμένο «επινόημα» του Μεγαβούλη, και κατ' επέκταση του Νεοφύτου, όπως διατυπώθηκε στο τηλεγράφημα των «προϊσταμένων των ελληνοβουλγαρικών χωριών», δεν έγινε με την προοπτική προσχώρησης στην Εξαρχία αλλά από τη σκοπιά διασφάλισης της οθωμανικής νομιμότητας και ταυτόχρονα υπεράσπισης της ενότητας του ορθόδοξου ποιμνίου. Από την άλλη, η παρέμβαση του ρωσικού προξενείου φαίνεται ότι είχε ως στόχο, πρώτον, να εμπλακεί στη διαμάχη, για να αποκτήσει δικαίωμα λόγου και εν τέλει να υποδείξει τον αντικαταστάτη του Νεοφύτου, και δεύτερο να εμφανιστεί ως υπερασπιστής των κοινών συμφερόντων, τόσο των Βουλγάρων όσο και των Ελλήνων της επαρχίας.

Εν τω μεταξύ η διάλυση της δημογεροντίας από τον Νεόφυτο είχε νεκρώ-

76. Α.Υ.Ε./1872, 76/1, αρ.672, *αυτ.*

77. Ο υπάλληλος αυτός ήταν ο Γεώργιος Χαρίσης, «επίτιμος», όπως χαρακτηρίζεται με υποτιμητικό τόνο από τον γραμματέα του ελληνικού προξενείου Αρ. Παπαδόπουλο, διερμηνέας του ρωσικού προξενείου, βλ. Α.Υ.Ε./1873, 76/1, αρ. εγγ. 1276, Αρ. Παπαδόπουλος προς πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 20 Νοεμβρίου 1873. Πιθανότατα ήταν μέλος της οικογένειας Χαρίσης, με την οποία όπως είδαμε ο Νεόφυτος είχε άριστες σχέσεις κατά τη δεκαετία του '60.

78. Α.Υ.Ε./1872, 76/1, αρ.672, *αυτ.* Ο Βατικιώτης, επίσης, υπενθύμιζε ότι η παρέμβαση του ρωσικού προξενείου ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, στην περίπτωση της μονής Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους, όπου το ζήτημα επιλύθηκε υπέρ των μοναχών και εναντίον του Πατριαρχείου και φοβόταν μία επανάληψη της ιστορίας, όσον αφορά στην μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Για αυτό και παρακαλούσε την πρεσβεία να επισπεύσει την αντικατάσταση «τοιούτου ακηδούς ιεράρχου».

σει οποιαδήποτε κοινοτική λειτουργία. Για το λόγο αυτό η αντιπολίτευση - από την πλευρά της οποίας το ζήτημα της αντιπαράθεσης με τον μητροπολίτη έμπαινε ταυτόχρονα, τόσο ως πρόβλημα πραξικοπηματικής διάλυσης του ανώτερου κοινοτικού οργάνου, όσο και ως ουσιαστική έλλειψη πνευματικής αρχής από τη στιγμή που απαγορεύτηκε η αναφορά του ονόματος του Νεοφύτου στις εκκλησίες της πόλης - αποφάσισε την επανασύστασή της. Έτσι στις 26 Αυγούστου με την έγκριση όλων των συντεχνιών («διά πληρεξουσίου γράμματος»), εκλέχθηκαν νέοι δημογέροντες, οι οποίοι σε συνεργασία με δύο από τους ιερείς της πόλης, τον αρχιμανδρίτη Άνθιμο και τον οικονόμο παπά Μανουήλ, αποφασίστηκε να συνεδριάζουν στη μητρόπολη σε συγκεκριμένες ημέρες και με αντικείμενο τις πνευματικές υποθέσεις που τυχόν θα ανέκυπταν (υποθέσεις γάμων, διαζυγίων κ.α.)⁷⁹.

Η κίνηση αυτή των συντεχνιών ολοκλήρωσε από τη πλευρά τους την απονομιμοποίηση του Νεοφύτου: αφού πρώτα αμφισβήτησαν έμπρακτα την πνευματική δικαιοδοσία του επί του ορθόδοξου ποιμνίου της πόλης, με την επανασύσταση της δημογεροντίας αμφισβήτησαν το ρόλο του στην κοινοτική - διοικητική δομή. Η κίνηση αυτή επίσης πρέπει να οριστικοποίησε και την απόφασή τους να επιλυθεί το πρόβλημα στους κόλπους της ελληνορθόδοξης κοινότητας και όχι σε συνεργασία με το ρωσικό ή το αγγλικό προξενείο, μολοντί οι απειλές περί χειραφέτησης της «Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης» από το Πατριαρχείο συνεχίστηκαν και κατά το επόμενο διάστημα.

Ο Νεόφυτος από την πλευρά του θεωρώντας παράνομη τη νέα δημογεροντία, εφόσον δεν ηγούνταν ο ίδιος του κοινοτικού σώματος, αντέδρασε άμεσα. Στις 28 Αυγούστου ο μητροπολίτης προσέφυγε προς τον γενικό διοικητή Ομέρ Φεβζί πασά, στον οποίο κατήγγειλε τους νεοεκλεχθέντες δημογέροντες, όπως και τους πολίτες που πήραν μέρος στην εκλογή, για να «καταστήση ούτως ει δυνατόν το ζήτημα ως πολιτικόν». Έτσι, σύμφωνα με διαταγή του διοικητή, εστάλησαν στις οικίες των δημογερόντων κλητήρες συνοδευόμενοι από ζαπτιέδες⁸⁰, οι οποίοι προσήγαγαν τους πρώτους στο Διοικητήριο· εξαιτίας όμως της «διοικητικής συνέσεως» του Ομέρ Φεβζί δεν επιβλήθηκαν κυρώσεις στους συλληφθέντες. Αντίθετα, στην επιστολή των δημογερόντων προς το Πατριαρχείο και την Ιερά Σύνοδο, αναφερόταν ότι ο διοικητής όχι μόνο δεν προχώρησε σε ακύρωση των εκλογών αλλά και υποστήριξε την ύπαρξη δημογεροντίας⁸¹. Οι λόγοι φυσικά ήταν ευνόητοι, αφού η μακροχρό-

79. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1199, 3/15 Ιανουαρίου 1873.

80. Zaptiye: χωροφύλακας.

81. Εφ. *Νεολόγος*, *απ.* Η υπογραφή πάντως «Δημογέροντες Θεσσαλονίκης» στην επιστολή που συντάχθηκε την επομένη των προσαγωγών, δείχνει ότι πράγματι ο Νεόφυτος δεν κατάφερε να επιβάλει την άποψή του.

νια έλλειψη αντιπροσωπευτικού σώματος (7 μήνες) λογικά δημιούργησε προβλήματα και στην οθωμανική διοίκηση. Ο Φεβζί όμως δεν αρκέστηκε στη νομιμοποίηση της δημογεροντίας αλλά, πιθανότατα μετά από πιέσεις των δημογερόντων, έστειλε επιστολή προς την Οθωμανική κυβέρνηση, με την οποία καταφερόταν εναντίον της συμπεριφοράς του Νεοφύτου. Ο μητροπολίτης από τη στιγμή που είδε να χάνει το μοναδικό έρεισμά του στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης, μετά την αποσκίρτηση της ομάδας εκείνης των προκρίτων που τον υποστήριξε κατά την πρώτη φάση της κοινοτικής διένεξης, προσπάθησε να αντιδράσει εμπλέκοντας στη διαμάχη την οθωμανική κυβέρνηση. Με τηλεγράφημά του προς τον πρωθυπουργό (Μεγάλο Βεζίρη), τον υπουργό εξωτερικών και τον υπουργό οικονομικών (ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για τη φύση της όλης υπόθεσης)- τηλεγράφημα το οποίο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης *Courier d' Orient* (αρ.8124)⁸² και του οποίου έλαβε γνώση ο Κ. Βατικιώτης και απέδιδε περιληπτικά το περιεχόμενό του - καταφερόταν εναντίον του προξένου της Ελλάδας ως του βασικού υπευθύνου για την επίθεση των Θεσσαλονικέων εναντίον του. Στο τηλεγράφημα ο Νεόφυτος αναφερόταν στις πιέσεις, τις οποίες του άσκησε ο πρόξενος, για τη δημιουργία Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου στη Θεσσαλονίκη, όπως και για την απόδοση από την πλευρά της μητροπόλεως στατιστικών πληροφοριών που αφορούσαν στα πληθυσμιακά δεδομένα των χωριών της επαρχίας Θεσσαλονίκης. Ο Νεόφυτος συμπλήρωνε ότι ο Βατικιώτης και οι οπαδοί του «συνεννοηθέντες μετά του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως»⁸³ ξεσήκωσαν τους κατοίκους της πόλης εναντίον του για να φέρουν άλλον μητροπολίτη, ο οποίος θα συνεργαζόταν μαζί τους για την επίτευξη των παραπάνω στόχων και επέκρινε τη στάση της οθωμανικής κυβέρνησης και του τοπικού διοικητή, γιατί τον άφησαν έκθετο στις επιθέσεις των αντιπάλων του. Ο Βατικιώτης απαντώντας στις παραπάνω κατηγορίες ανέφερε ένα ιδιαίτερα σημαντικό

82. Α.Υ.Ε./1872, 76/1, αρ. εγγ. 732, Κ. Βατικιώτης προς υπουργείο εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 13 Σεπτεμβρίου 1872, συνημμ.2 76/1, αρ. εγγ. 728, Κ. Βατικιώτης προς υπουργείο εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 12 Σεπτεμβρίου 1872. Το τηλεγράφημα του Νεοφύτου είχε ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1872. Ο Βατικιώτης ανέφερε επίσης ότι την αλληλογραφία, που δημοσίευσε ο «*Courier d' Orient*» εναντίον του, δόθηκε στην εφημερίδα από κάποιον διερμηνέα του ρωσικού προξενείου Θεσσαλονίκης, ο οποίος την περίοδο εκείνη βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Ίσως πρόκειται και πάλι για τον Γεώργιο Χαρίση. Παρόμοια αλληλογραφία ετοιμαζόταν να δημοσιευθεί στην τουρκική εφημερίδα «Χακαϊκ» και στην «*Levant Times*». Ο Βατικιώτης κατάφερε να παρεμποδίσει τη δημοσίευση της στην τελευταία, ενώ υποσχόταν ότι θα κατέβαλε προσπάθειες, ώστε, είτε η «*Levant Times*», είτε κάποια άλλη εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης, να δημοσιεύσει άρθρα, που θα υπερασπίζονταν τα «δίκαια του Ελληνισμού».

83. Εάν αυτή η αποστοφή του τηλεγραφήματος ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και δεν αποτελεί «προσθήκη» του Βατικιώτη για να εκθέσει τον Νεόφυτο, σημαίνει ότι ο τελευταίος αρκετές μέρες πριν την οριστική ανακήρυξη του Σχίσματος γνώριζε την τελική έκβαση των εργασιών της Τοπικής Συνόδου.

στοιχείο: ότι, δηλαδή, μέχρι τότε ο Νεόφυτος, πριν στρέψει τα βέλη εναντίον του προξένου, κατήγγειλε ως υποκινητή των επιθέσεων εναντίον του τον διερμηνέα του αγγλικού προξενείου Ιωάννη Μπίτσο⁸⁴. Η καταγγελία αυτή του μητροπολίτη πρέπει να συσχετιστεί τόσο με τις απειλές της ριζοσπαστικής μερίδας της αντιπολίτευσης για προσχώρηση στον προτεσταντισμό, όσο και με τον ηγετικό ρόλο της οικογένειας Άμπωτ στο αντιπολιτευτικό μέτωπο.

Η στροφή του Νεοφύτου εναντίον του Βατικιάτη σχετιζόταν λοιπόν με τις προεργασίες και τις ζυμώσεις στο περιβάλλον της ελληνορθόδοξης κοινότητας για τη δημιουργία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης. *Η δημιουργία του συγκεκριμένου συλλόγου αποτελούσε για τον μητροπολίτη έναν υπαρκτό κίνδυνο - μεγαλύτερο πάντως από αυτόν που αντιπροσώπευε η απειλή των συντεχνιών περί προσχώρησης στον προτεσταντισμό. Κι αυτό γιατί η δημιουργία του συλλόγου σε συνδυασμό με την επανασύσταση της δημογεροντίας υπό την ηγεμονία της αντιπολίτευσης σήμαινε στην πραγματικότητα τη δημιουργία ενός σώματος, το οποίο θα υποκαθιστούσε σε μεγάλο βαθμό τις λειτουργίες που μέχρι τότε ασκούσε η εφορία των σχολείων, η οποία τελούσε υπό την εποπτεία της δημογεροντίας και φυσικά του ίδιου του μητροπολίτη⁸⁵.*

Το πρόβλημα ήταν άμεσα συνυφασμένο με την απαρχή της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης και το ζήτημα της διαχείρισης των κοινοτικών εσόδων που προορίζονταν για την επέκταση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Η κίνηση λοιπόν του Νεοφύτου, να συνδέσει τη δημιουργία του Συλλόγου με τις δραστηριότητες του έλληνα προξένου, είχε φυσικά ως στόχο όχι μόνο να κινητοποιήσει τον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό υπέρ του αλλά και να αναζωπυρώσει την ενδοκοινοτική σύγκρουση, διεγείροντας τα αντανάκλαστικά της μερίδας που τον υποστήριξε στην αρχή και αποτελούνταν, όπως είδαμε, από τους παραδοσιακούς προκρίτους της κοινότητας, οι οποίοι έφεραν βέβαια την οθωμανική υπηκοότητα. Για το λόγο αυτό ο Βατικιάτης στην αναφορά του δεν υπερασπιζόταν μόνο τον εαυτό του από τις καταγγελίες αλλά και την

84. Ο αδελφός του Ιωάννη, Νικόλαος, ήταν ιδιοκτήτης του χωριού Κίτρος, βλ. Κ. Μοσκόφ, *ό.π.*, σ.238, σμ.33.

85. Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι στα χρόνια που ο Νεόφυτος διετέλεσε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, μολονότι δεν είχε καταρτιστεί κοινοτικός κανονισμός που να το προβλέπει, συνέχισαν να υφίστανται δύο διακριτά όργανα για τη διαχείριση των εκπαιδευτικών πραγμάτων: η Επιτροπή των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων, υπό την προεδρία του ίδιου του μητροπολίτη, και η Εφορία των σχολείων, βλ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ. 364, 20 Μαΐου/1 Ιουνίου 1866 και φ. 419, 30 Νοεμβρίου/12 Δεκεμβρίου. Πιθανότατα, η διάκριση αρμοδιοτήτων μεταξύ των δύο σωμάτων να ήταν η ίδια μ' αυτή που είχε θεσπιστεί από την εποχή του Μητροπολίτη Ιερώνυμου. Βλ. Γ. Στογιόγλου, *Νέα στοιχεία για τα σχολεία της Ελληνικής κοινότητας Θεσσαλονίκης στην εποχή του Μητροπολίτη Ιερώνυμου (1841- 1853)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 26 κ.ε.

ποιότητα του νέου Συλλόγου: «ο σκοπούμενος Σύλλογος δεν φέρει κομματικόν τινά ή πολιτικόν χαρακτήρα, αλλ' είναι προϊόν της ανάγκης ην αισθάνονται οι ενταύθα ομογενείς της τελειοποιήσεως των σχολείων των και της προς τον σκοπόν τούτον εξευρέσεως πόρων διά κοινής συνεισφοράς»⁸⁶. Ο στόχος αυτής της διατύπωσης είναι φανερός: οι αντιπαρατιθέμενες πλευρές έπρεπε να υπερβούν τις μεταξύ τους διαφορές και μέσα από το νέο σχήμα του Συλλόγου να ενοποιήσουν τις προσπάθειές τους για την προώθηση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της. Πράγματι, την επομένη της αποστολής της αναφοράς του Βατικιώτη προς το υπουργείο εξωτερικών, στις 14 Σεπτεμβρίου, ιδρύεται από τον «ιατροφιλόσοφο» Μιχαήλ Παπαδόπουλο ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, η δραστηριότητα του οποίου, όπως είναι γνωστό, καθορίστηκε από τα πλαίσια που είχαν ήδη θέσει ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων στην Αθήνα, ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος στην Κωνσταντινούπολη ή ακόμη ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Σερρών, η ίδρυση του οποίου ένα χρόνο πριν, ασφαλώς θα επηρέασε καθοριστικά και τις αντίστοιχες εξελίξεις στη Θεσσαλονίκη⁸⁷.

Τις ίδιες μέρες στην Κωνσταντινούπολη, στις συνεδριάσεις της Τοπικής Συνόδου στις 14 και 16 Σεπτεμβρίου, υπερίσχυε η «σκληρή» γραμμή των ριζοσπαστών εθνικιστών και αποκηρύσσονταν οι Βούλγαροι ως σχισματικοί. Εξέλιξε η οποία εξηκούσε τη στάση που κράτησε ο Νεόφυτος απέναντι στο Πατριαρχείο, στο τηλεγράφημα που απέστειλε προς τους Οθωμανούς αξιωματούχους. Έτσι ταυτόχρονα, σε Κωνσταντινούπολη και Θεσσαλονίκη, ο Νεόφυτος έβλεπε τις επιλογές του να αποτυγχάνουν: η δημιουργία του Συλλόγου, ο οποίος συσπείρωνε τις ανερχόμενες κοινωνικές δυνάμεις της Θεσσαλονίκης και διάνοιγε ένα νέο πεδίο πολιτικών δραστηριοτήτων, όχι απαραίτητα ελεγχόμενο από τη δημογεροντία και τον μητροπολίτη, επισημοποιούσε τη μετατόπιση του ελέγχου των προσόδων για την εκπαίδευση, ενώ η οριστική ανακήρυξη του Σχίσματος απονομιμοποίησε κάθε προσπάθειά του να εμφανιστεί ως υπερασπιστής της ενότητας του ορθόδοξου ποιμνίου.

Στις 15 Σεπτεμβρίου, μεσούσης δηλαδή της Τοπικής Συνόδου, γεγονός που επιβεβαίωνε πόσο σημαντική υπήρξε η υπόθεση του Νεοφύτου και για τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη, το Πατριαρχείο αποφάσισε να στείλει στη

86. Α.Υ.Ε./ 1872, 76/1, αρ. 728, *αντ.*

87. Α. Μεταλλινού-Τσιώμου, *Παλαιά Θεσσαλονίκη*, τ. Β', σ. 37, Κ. Μοσχάφ, ό.π., σ.121,234, σημ.4. Για τις ενδοκοινοτικές αντιπαραθέσεις στις Σέρρες κατά την περίοδο που εξετάζουμε, βλ. Λύδια Παπαδάκη, «Η γερμανική προτεσταντική προπαγάνδα στην καθ' ημάς Ανατολή: μία "μυστική εγκύκλιος" της Ιεραποστολικής Εταιρείας του Ρήνου και οι κοινοτικές έριδες στις Σέρρες (1870-1874)», *Ιστορ* 10 (1997)35-89.

Θεσσαλονίκη ως έξαρχο κάποιον εφημέριο Ματθαίο για να συνοδεύσει, «αναγκαστικώς», τον Νεόφυτο στην πρωτεύουσα⁸⁸. Έτσι στα μέσα Οκτωβρίου αναγκάστηκε να αναχωρήσει από τη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα όμως με καταγγελία των νεοεκλεχθέντων δημογερόντων προς το Πατριαρχείο, κατά την αναχώρησή του ο μητροπολίτης υπεξάιρεσε τον κώδικα της μητροπόλεως. Οι δημογέροντες ζήτησαν την άμεση επιστροφή του κώδικα «καθό λίαν αναγκαίου δια τας παρουσιαζόμενας καθ' εκάστην εν τη ιερά μητροπόλει διαφόρους υποθέσεις», την οριστική αντικατάσταση του Νεοφύτου αλλά και την εξαίρεσή του από τον μητροπολιτικό κατάλογο των προς αρχιερατεία εκλεξιμίων. Η υπεξάιρεση του κώδικα από τον Νεόφυτο δείχνει ότι πράγματι η απαρχή του προβλήματος που προέκυψε πρέπει να αναζητηθεί σε οικονομικές ατασθαλίες από την πλευρά του, κυρίως όσον αφορά στη διαχείριση των μοναστηριακών προσόδων⁸⁹. Όπως όμως φάνηκε από την πορεία των γεγονότων, το κοινωνικό-οικονομικό status του μητροπολίτη (και αυτό πιθανότατα δεν αφορούσε μόνο στην περίπτωση του Νεοφύτου) δεν μπορούσε πλέον να σχετίζεται μόνο από την ικανότητά του να διαχειρίζεται τους ενδοκοινοτικούς ανταγωνισμούς, αλλά και από τη στάση την οποία θα τηρούσε απέναντι στην ανάδυση των εθνοθρησκευτικών ανταγωνισμών στις επαρχίες. Η υπεράσπιση πλέον της οθωμανικής νομιμότητας, αλλά και του «οικουμενιστικού» πνεύματος που της αντιστοιχούσε, δεν ήταν επαρκής όρος για την διατήρηση κάποιας αρχιερατικής έδρας.

* * *

Η μετάβαση του Νεοφύτου στην Κωνσταντινούπολη ενίσχυσε τα ερείσματά του στην Ιερά Σύνοδο με αποτέλεσμα στις 28 Απριλίου 1873 να αθωωθεί παμψηφεί από τις κατηγορίες που τον βάρυναν⁹⁰. Εν τω μεταξύ οι Θεσσαλονικείς συνέχιζαν να αποστέλλουν αναφορές στο Πατριαρχείο εναντίον του, οι οποίες όμως αυτή τη φορά δεν υπογραφόταν μόνο από τα μέλη των συντεχνιών αλλά και από τους περισσότερους εκ των προκρίτων. Το ύφος επίσης των αναφορών είχε αλλάξει, αφού είχαν αμβλυνθεί οι αιχμές εναντίον του Πατριαρχείου («οι Θεσσαλονικείς διετέλεσαν αείποτε πειθήνια τέκνα της Εκκλησίας») και σταμάτησαν οι απειλές για αποσκήρτιση από την ορθόδοξη εκκλησία⁹¹. Η αθώωση όμως του Νεοφύτου, αλλά και η μη συμπερίληψή του

88. Κ.Π.Α., ΜΓ', αρ. πρωτ. 5036, 5037, σ.187, 15 Σεπτεμβρίου 1872.

89. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1199, 3/15 Ιανουαρίου 1873. Το γεγονός αυτό εξηγεί το κενό που υπάρχει στο αρχαικό υλικό της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης για την περίοδο που ο Νεόφυτος διετέλεσε μητροπολίτης, βλ. Αθ. Αγγελόπουλος, «Το Ιστορικόν Αρχείον της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 15 (1975)361-365, και ειδικά σ.362.

90. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.1064, 3/15 Μαρτίου 1873.

91. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1264, 23/4 Μαΐου 1873.

στις μαζικές μεταθέσεις ανώτατων κληρικών τον Απρίλιο του ίδιου έτους, ανέτρεψε μερικώς τα δεδομένα⁹². Τον ίδιο επίσης μήνα (1 Απριλίου) διευθετήθηκε οριστικά και το ζήτημα των δύο μετοχιών της Υπαπαντής και του Αγίου Υπατίου υπέρ της μονής της Αγίας Αναστασίας με την έκδοση σχετικού πατριαρχικού σιγιλίου⁹³. Οι κινήσεις αυτές από την πλευρά του Πατριαρχείου προκάλεσαν και πάλι τους Θεσσαλονικείς, οι οποίοι επανέλαβαν με μεγαλύτερη οξύτητα τις απειλές περί αποσκήρτησης, αναφέροντας μάλιστα και το ενδεχόμενο να πάψουν να μνημονεύουν το όνομα του Πατριάρχη, όπως ακριβώς είχαν πράξει και στην περίπτωση του Νεοφύτου (επικαλούνταν μάλιστα το παράδειγμα των Καισαρέων, όταν επιδίωκαν την ίδια περίπου περίοδο την εκλογή του Ευσταθίου Κλεοβούλου στη μητρόπολη Καισαρείας)⁹⁴.

Σε νέα συνέλευση της κοινότητας στις αρχές Ιουνίου, στην οποία και πάλι έλαβαν μέρος οι συντεχνίες αλλά και η «μεγαλύτερα» πλέον «μερίς των λογάδων και των προκρίτων», αποφασίστηκε η αποστολή τριμελούς επιτροπής αποτελούμενης από τους Δημήτριο Α. Οικονόμου (Μπαλταδώρος)⁹⁵, Αθανάσιο Καρίπη⁹⁶ και Στέφανο Τάττη⁹⁷, οι οποίοι μετέφεραν προς την Ιερά Σύνοδο πληρεξούσια έγγραφα που αποδείκνυαν ότι η πλειοψηφία των Θεσσαλονικέων είχε αντιταχθεί στην παραμονή του Νεοφύτου⁹⁸. Τελικά το Πατριαρχείο αποφάσισε την αποστολή νέας εξουχίας αποτελούμενης από τον μητροπολίτη Βέροιας Βενέδικτο και τον μητροπολίτη Σερρών Νεόφυτο (η τρίτη στη σειρά, μετά από τους Ίμβρου και Βελισσού, και τον εφημέριο Ματθαίο, ο οποίος στάλθηκε για προσαγάγει τον Νεόφυτο στην Κωνσταντινούπολη) και αυτό γιατί ο Νεόφυτος κατά την εκδίκαση της υπόθεσής του υποστήριξε ότι οι υπογραφές στις αναφορές, που απέστειλε η αντιπολίτευση, ήταν πλαστές. Ταυτόχρονα παρουσίασε νέες αναφορές υπέρ του με 130 υπογραφές πολιτών της Θεσσαλονίκης και άλλες 500 χωρικών της επαρχίας, οι οποίες όμως σύμφωνα με την αντιπολίτευση ήταν υπογραφές εξαθλιωμένων Βουλγάρων, που

92. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1294, 3/15 Μαΐου 1873 και φ.1302, 12/24 Μαΐου 1873.

93. Κ.Π.Α., ΜΔ', αρ. πρωτ.2287, σ.128-132, 1 Απριλίου 1873.

94. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1302, 12/24 Μαΐου 1873. Ταυτόχρονα έθεσαν το ζήτημα αποστολής επιτροπής στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσει την αντικατάσταση του Νεοφύτου.

95. Ο Δ. Α. Οικονόμου, όπως είδαμε, κατά την πρώτη φάση της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης πήρε το μέρος του Νεοφύτου ως εκπρόσωπος της παραδοσιακής προϋχοντικής τάξης.

96. Για την οικογένεια Καρίπη ή Καρίτογλου, βλ. Κ. Μοσκόφ, *ό.π.*, σ.134.

97. Για τον Στέφανο Τάττη, βλ. Δ.Γ. Σερεμέτης, «Ο Στέφανος Κων. Τάττης (1825-1910) στη δομή της κοινωνίας της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης (19ος αι.)» *Μακεδονικά*, 25 (1983-4) 266-296.

98. Εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, φ.1089, 2/14 Ιουνίου 1873. Στο ίδιο όμως δημοσίευμα αμφισβητούνταν η εγκυρότητα των «απειλών» των Θεσσαλονικέων περί απόσχισης, μετά την αθώωση του Νεοφύτου, και δημοσιευόταν τηλεγράφημα, που υπογραφόταν από τους «προϊσταμένους των χωριών της επαρχίας Θεσσαλονίκης», και το οποίο δεν αναγνώριζε τη συγκεκριμένη τριμελή επιτροπή. Βλ. επίσης Κ. Τάττης, «Ο Ιωάννης Παπάφης», σ.303.

αποσπάστηκαν είτε διά της βίας είτε μέσω δωροδοκιών του διακόνου του Νεοφύτου, Σεραφείμ, και του πρώην καβάση της μητρόπολης⁹⁹. Η αποστολή επομένως των εξάρχων είχε ως στόχο να επιβεβαιώσει το γνήσιο των υπογραφών και των σφραγίδων που παρουσίασαν οι δύο πλευρές¹⁰⁰. Η τριμελής επιτροπή, αμέσως μόλις αποφασίστηκε η αποστολή της εξουχίας, επέστρεψε επευσμένα (19 Ιουνίου) στη Θεσσαλονίκη¹⁰¹.

Για τη διαδικασία ελέγχου του γνησίου των υπογραφών και των σφραγίδων από τους εξάρχους υπάρχουν αντιφατικές πληροφορίες. Ανταπόκριση στελέχους της αντιπολίτευσης που δημοσιεύτηκε στον «Νεολόγο» με ημερομηνία 17 Ιουλίου ανέφερε ότι οι δύο εξάρχαι προσκάλεσαν «απ' εκκλησίας» τις δύο αντιμαχόμενες μερίδες. Όμως, ενώ παρουσιάστηκαν χιλιάδες πολίτες, που ζητούσαν την απομάκρυνση του Νεοφύτου, κανένας δεν εμφανίστηκε ως υπερασπιστής του. Ταυτόχρονα οι εξάρχαι ανακάλυψαν ότι το 1/3 των υπογραφών της αναφοράς υπέρ του Νεοφύτου ήταν πλαστογραφημένες (σε σύνολο 100), ενώ υπήρχαν και υπογραφές ανθρώπων που είχαν πεθάνει προ τριετίας ή επταετίας¹⁰². Αντίθετα, αντίστοιχη επιστολή υποστηρικτών του Νεοφύτου (άνευ ημερομηνίας) που δημοσιεύτηκε στον «Ανατολικό Αστέρα», κατήγγειλε τις μεθοδεύσεις των «προεξαρχόντων των αντιπολιτευομένων», οι οποίοι, όταν προσκλήθηκαν από τους εξάρχους στις 24 Ιουλίου για να ελεγχθούν οι υπογραφές επέμεναν α) να εξετασθούν μόνο οι υπογραφές των κατοίκων της πόλης και όχι των χωριών της επαρχίας «ως δήθεν μη δικαιουμένων των χωριών προς τούτο», β) να μην ελεγχθούν οι υπογραφές μία προς μία αλλά να βεβαιωθεί η γνησιότητά τους από τους προϊσταμένους των συντεχνιών (ένδειξη ότι η στάση τους απέναντι στον μητροπολίτη είχε πλήρως αναστραφεί) και γ) να ελεγχθούν μόνο οι εναντίον του Νεοφύτου υπογραφές και όχι οι υπέρ του - γεγονός που αντιφάσκει με την πληροφορία που δίνει η άλλη πλευρά, ότι δηλαδή διαπιστώθηκε η πλαστότητα του 1/3 των υπογραφών υπέρ του Νεοφύτου. Η αντιπολίτευση, σύμφωνα πάντα με την επιστολή, οργάνωσε οχλαγωγικές εκδηλώσεις για να πιέσει τους δύο εξάρχους, όσον αφορά στην εφαρμογή των τριών παραπάνω σημείων. Απειλήσαν μάλιστα και τη ζωή του εξάρχου Βέροιας Βενέδικτου, ο οποίος ήθελε να εφαρμόσει τη Συνοδική εγκύκλιο. Έτσι αναγκάστηκε να παραιτηθεί και να αντικατασταθεί από τον Σισανίου που έτυχε να βρίσκεται τότε στην πόλη¹⁰³.

99. Εφ. Νεολόγος, φ. 1342, 3/15 Ιουλίου 1873.

100. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ. 1094, 8/20 Ιουνίου 1873, ΚΠΑ, ΜΔ', αρ. πρωτ. 3632, 21 Ιουνίου 1873, σ. 190.

101. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ. 1096, 27/9 Ιουλίου 1873.

102. Εφ. Νεολόγος, φ. 1359, 23/4 Αυγούστου 1873.

103. Εφ. Ανατολικός Αστήρ, φ. 1102, 22/3 Αυγούστου 1873.

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούσαν απαγορευτική την ενδεχόμενη επιστροφή του Νεοφύτου στη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, η αθώωσή του από την Ιερά Σύνοδο, όπως και οι φήμες περί ενός σεναρίου που ήθελε την αμοιβαία ανταλλαγή των μητροπόλεων Θεσσαλονίκης και Νικαίας από τους κατόχους τους, προκάλεσαν αντιδράσεις εναντίον του τότε πατριάρχη Ανθίμου και αποτέλεσαν επιχειρήματα των αντιπάλων του τελευταίου που προωθούσαν την διαδοχή του¹⁰⁴. Ο Νεόφυτος πάντως όχι μόνο δεν θα επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη αλλά δεν θα υπηρετήσει σε καμία άλλη μητρόπολη μέχρι και το θάνατό του στην Κωνσταντινούπολη το 1880¹⁰⁵.

Ο αντικαταστάτης του Νεοφύτου, ο μητροπολίτης Βάρνης Ιωακείμ, έφθασε στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του 1874 και κατάφερε, μέχρι και το 1878, όταν μεταπήδησε στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, να αμβλύνει τις ενδοκοινοτικές αντιπαραθέσεις¹⁰⁶. Την ίδια χρονιά, το 1874, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, καταρτίστηκε πιθανότατα ο πρώτος κανονισμός στην ιστορία της κοινοτικής ζωής της Θεσσαλονίκης. Η επιτροπή προκρίτων που συνέταξε το κείμενο του κανονισμού αποτελούνταν από τους Ιωάννη Αυγερινό, Ιάκωβο Ρογκότη, Στέφανο Τάττη, Τάσκο Παπαγεωργίου, Αθανάσιο Καρίπογλου (Καρίπη) και Δημήτριο Οικονόμου (Μπαλταδώρο)¹⁰⁷. Στην επιτροπή αυτή φαίνεται ότι εκπροσωπούνταν δύο τάσεις μεταξύ των προκρίτων της Θεσσαλονίκης: στην πρώτη τάση συγκαταλέγονταν οι Δημήτριος Οικονόμου, Αθανάσιος Καρίπης και Στέφανος Τάττης, οι οποίοι υπήρξαν σταθεροί υποστηρικτές του Νεοφύτου στις αντιπαραθέσεις του με την οικογένεια Άμποτ κατά τη δεκαετία του '60 μέχρι και την κρίση του 1872¹⁰⁸. Η τάση αυτή αναδιπλώθηκε όσον αφορά στην υποστήριξή της προς το πρόσωπο του Νεοφύτου μετά από τις καταγγελίες εναντίον του για συνεργασία με τους Βουλγάρους· το ταξίδι των τριών ανδρών τον Ιούνιο του 1873 στην Κωνσταντινούπολη, ως πληρεξουσίων της κοινότητας, το πιστοποιεί. Στη δεύτερη τάση ανήκαν ο

104. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1375, 11/23 Αυγούστου 1873, φ.1380, 18/30 Αυγούστου 1873, όπου αναφερόταν ότι οι υποστηρικτές του πατριάρχη ισχυρίζονταν ότι ο Άνθιμος μειοψήφησε στην Ι. Σύνοδο, ενώ αντίθετα οι αντίπαλοί του ότι υπέθαλψε την απόφαση.

105. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. Α', (1880-1), σσ. 181-182.

106. Εφ. *Νεολόγος*, φ.1519, 8/20 Φεβρουαρίου 1874, φ.1560, 2/14 Απριλίου 1874. Ως ημερομηνία άφιξης του αναφέρεται η παραμονή του Εναγγελισμού, 24 Μαρτίου. Μεταξύ άλλων, στην αντιπροσωπεία, η οποία τον υποδέχθηκε, ήταν και η διοικητική επιτροπή του Φιλεκατεδευτικού Συλλόγου, ενώ ο ανταποκριτής του «Νεολόγου» από τη Θεσσαλονίκη επισήμαινε ότι η κοινωνία της Θεσσαλονίκης είχε μείνει πίσω σε πολλούς τομείς, κυρίως όμως στον τομέα της «μορφώσεως» και για αυτό είχε και ανάλογες προσδοκίες από τον «φιλόμουσο» Ιωακείμ. Ο Ιωακείμ ένα από τα πρώτα ζητήματα που επιλήφθηκε ήταν και η επίλυση της διαφοράς μεταξύ της μονής της Αγίας Αναστασίας και της δημογεροντίας, για το θέμα των δύο εκκλησιών, η οποία εκκρεμούσε ακόμη, Κ.Π.Α., ΜΕ', αρ. πρωτ., 253, 1812, 9 Φεβρουαρίου, 14 Μαρτίου 1874, σσ.65-66, σ.128.

107. Κ. Τάττης «Κοινότης Θεσσαλονίκης», σ.87.

108. Δ. Σταματόπουλος, «Θεσσαλονίκη: 1858-1874», σσ.90-91.

Ιωάννης Αυγερινός και ο Τάσκος Παπαγεωργίου (ίσως σε αυτήν μπορεί να συγκαταλεχθεί και ο Ιάκωβος Ρογκότης)¹⁰⁹, οι οποίοι φαίνεται ότι αντιμετώπιζαν περισσότερο θετικά τη συνεργασία με την οικογένεια Άμποτ. Το γεγονός αυτό βεβαιώνει η συμμετοχή τους μαζί με τον Αλφρέδο Άμποτ στην πρώτη εκλεγμένη διοικητική επιτροπή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου¹¹⁰.

Το βασικό χαρακτηριστικό του πρώτου αυτού κανονισμού ήταν ότι, παράλληλα με τη δημογεροντία που γινόταν από δωδεκαμελές οκταμελές, θεσμοθετούσε ένα νέο κοινοτικό σώμα, την 24μελή επιτροπή, από τα μέλη της οποίας εκλέγονταν νέες τετραμελείς επιτροπές (εφορίες), υπεύθυνες για τη διαχείριση των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων¹¹¹. Η μεταρρύθμιση, στην οποία προέβη η συντακτική επιτροπή με τη συγκρότηση της 24μελούς επιτροπής, τη μεταφορά δηλαδή των αρμοδιοτήτων για τα εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα από τη δημογεροντία στην 24μελή, πρέπει να εξηγηθεί από την επιρροή που άσκησε η δεύτερη τάση στις εργασίες της συντακτικής, αλλά και γενικότερα να αποδοθεί στο πολιτικό κλίμα που επικράτησε στη Θεσσαλονίκη μετά από την απομάκρυνση του Νεοφύτου από τη μητροπολιτική έδρα και τη νίκη των δυνάμεων της αντιπολίτευσης. Πάντως, μολονότι με τον νέο κανονισμό ευνοούνταν η διεύρυνση της αντιπροσωπευτικότητας στη νέα κοινοτική δομή¹¹², μειωνόταν ο αριθμός των μελών της δημογεροντίας και παράλληλα «έσπαγε» ο απόλυτος έλεγχος που ασκούσε η τελευταία πάνω σε εκπαιδευτικά ζητήματα, η δημογεροντία δεν έπαψε να αποτελεί το κυρίαρχο σώμα πολιτικής εκπροσώπησης της κοινότητας. Το γεγονός αυτό υπήρξε προϋπόθεση ούτως ώστε οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής προϋχοντικής τάξης να προσπαθήσουν αργότερα να μεταβάλλουν τον αρνητικό για αυτούς συσχετισμό δυνάμεων έναντι των δραστηριοτήτων που

109. Για την οικογένεια Ρογκότη, βλ. Ε.Α. Χερίμογλου, «Θεσσαλονικέων ευεργέται: το κληροδότημα του Δημητρίου Ρογκότη», εφ. *Ελληνικός Βορράς*, φ.9 Ιουνίου 1996.

110. Εφ. *Νεολόγος*, 14/26 Νοεμβρίου 1872, αρ. 1162, όπου επιστολή, με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1872, της πρώτης εκλεγμένης διοικητικής επιτροπής του Φ.Σ.Θ. στην οποία εκτός από τον πρόεδρο Μ. Παπαδόπουλο, συμμετείχαν οι Αλφρέδος Άμποτ, Τάσκος Παπαγεωργίου (γραμματείες), Ιωάννης Αυγερινός, Απόστολος Μιλίου, Ν. Π. Πέτρου, Γ.Κ. Πάνος. Βλ. επίσης Μ. Παπαδόπουλος, «Πρώτον Έτος του 'Εν Θεσ/νίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου», *Θεσσαλονίκη* 1874. Όμως, στην έκθεση του Μ. Παπαδόπουλου για το πρώτο έτος λειτουργίας του Συλλόγου αναφέρεται ότι στη διοικητική επιτροπή συμμετείχε και ο Περικλής Χατζηλαζάρου, στη θέση μάλιστα του ταμία. Αντίθετα, δεν μνημονεύεται το όνομα του Ιωάννη Αυγερινού, ενώ έχουν προστεθεί, εκτός από τον Χατζηλαζάρου, τα ονόματα των Γεωργίου Ηρακλείδη και Σ. Σπηλαιόπουλου (ό.π. σσ. 30-31). Οι αλλαγές αυτές στην σύνθεση της επιτροπής, ίσως, να εξηγούνται από το ακόλουθο απόσπασμα της Έκθεσης του Μ. Παπαδόπουλου: «Παρατρέχοντες επίσης και όσα άλλα έγινοντο εις την διοικητικήν επιτροπήν λύπης πρόξεναν και τα οποία αυτή περιέβλεψε θυσιάσασα την ιδίαν αυτής φιλοτιμίαν επί του βωμού του κοινού συμφέροντος» (ό.π. σ.1).

111. Βλ. Χ. Παπαστάθης, *Οι Κανονισμοί*, σ.16, όπου αναδημοσιεύεται σχετικό άρθρο ανωνύμου από την εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Ερμής», φ.28 της 15ης Αυγούστου 1875.

112. Κ. Τάττης, *αυτ.*

ανέπτυξε η 24μελής. Έτσι στη συζήτηση που διεξήχθη το 1879 για την αναθεώρηση του πρώτου κανονισμού το πλέον ακανθώδες θέμα που τέθηκε υπό συζήτηση (άρθρο ιγ' στο κείμενο του κανονισμού του 1874) ήταν εάν η δημογεροντία έπρεπε ή όχι να συμμετέχει στην εκλογή των εφοριών των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών καταστημάτων, όπως και στη διαδικασία ελέγχου του έργου τους. Ο τότε μητροπολίτης Καλλίνικος Φωτιάδης κατάφερε να συμβιβάσει τις διίστάμενες απόψεις των παρευρισκομένων προτείνοντας τα οκτώ μέλη της δημογεροντίας να συμπεριλαμβάνονται στο συνολικό αριθμό των 24 μελών της επιτροπής και ως εκ τούτου να έχουν το δικαίωμα συμμετοχής στην «εκλογήν και εξέλεξιν της διαχειρίσεως» των εφοριών¹¹³.

Οι μεταρρυθμίσεις, στις οποίες προέβη η συντακτική επιτροπή, είχαν ασφαλώς το στίγμα των θέσεων της αντιπολίτευσης, μεταξύ άλλων και πάνω στο ζήτημα της ξένης υπηκοότητας. Στην αναθεώρηση του 1879, το άρθρο ιγ' που αφορούσε στη συγκρότηση της 24μελούς και σχετιζόταν με το δικαίωμα συμμετοχής της δημογεροντίας στην εκλογή των εφοριών, προέβλεπε ότι η εκλογή των μελών της πρώτης θα γινόταν «αδιακρίτως της υπηκοότητος» των υποψηφίων¹¹⁴. Στον κανονισμό επίσης του 1886 αναφερόταν ότι στο σώμα της δημογεροντίας, η οποία συγκέντρωνε μία σειρά από πολιτικές, δικαστικές και διοικητικές αρμοδιότητες, είχαν δικαίωμα εκλογής αποκλειστικά οι Οθωμανοί υπήκοοι· αντίθετα, η εκλογή στις επιτροπές εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων, η οποία διεξαγόταν από τα 32 μέλη της αντιπροσωπείας (μεταξύ των οποίων και οι 8 δημογέροντες), γινόταν και πάλι «αδιακρίτως της υπηκοότητος»¹¹⁵. Για το λόγο αυτό είναι απίθανο η νομική αυτή διατύπωση να μην προβλεπόταν και στον πρώτο κανονισμό του 1874, εφόσον το ζήτημα των ξένων υπηκόων (και ιδιαίτερα των Ελλήνων) είχε απασχολήσει τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Συνεπώς ο στόχος της συγκρότησης της 24μελούς επιτροπής δεν ήταν μόνο η απόσπαση του ελέγχου των εκπαι-

113. Επειδή μάλιστα, όπως δείχνουν τα πρακτικά, ο αριθμός των μελών της επιτροπής είχε εκπέσει από 24 σε 12(άγνωστο πότε), ο Καλλίνικος ζήτησε ταυτόχρονα και την επαναφορά της διάταξης του πρώτου κανονισμού που προέβλεπε 24 μέλη, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.13, συνεδρίαση 25ης Φεβρουαρίου 1879. Πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι, όπως προκύπτει τουλάχιστον από το απόσπασμα της εφ. «Ερμής» που δημοσιεύει ο Χ. Παπαστάθης, η δημογεροντία σύμφωνα με τον πρώτο κανονισμό είχε δικαίωμα ελέγχου (όχι όμως εκλογής) της εφορίας των εκπαιδευτικών καταστημάτων, βλ. Χ. Παπαστάθης, *αυτ.*

114. Ι.Α.Μ., φάκ.13, *αυτ.*

115. Χ. Παπαστάθης, *ό.π.*, σσ.149-150 (άρθρα 17,18,19,20),152(άρθρο31),153(άρθρο 38). Η Ζαπάντη αναφέρει ότι «η υπηκοότητα δεν αποτελούσε εμπόδιο για τη συμμετοχή κάποιου στη διοίκηση της κοινότητας, σύμφωνα με το άρθρο 31 του Κανονισμού»(σ.134). Το άρθρο 31 όμως, όπως και το άρθρο 38, αναφέρονται στη συγκρότηση «αδιακρίτως της υπηκοότητος» των τετραμελών εφοριών των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων και όχι στη συγκρότηση της δημογεροντίας, τα μέλη της οποίας έπρεπε απαραίτητως να φέρουν την οθωμανική υπηκοότητα.

δευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων από τη δημογεροντία αλλά και η νομιμοποίηση της συμμετοχής των ξένων υπηκόων στη διαχείρισή τους¹¹⁶. Η εξέλιξη αυτή πρέπει να συσχετιστεί και με τη δραστηριότητα του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, ο οποίος συσπείρωνε όλες τις μεγάλες αστικές οικογένειες της πόλης με ξένη υπηκοότητα. Έτσι ισχυροί παράγοντες με ξένη υπηκοότητα, όπως για παράδειγμα ο Αλφρέδος Άμποτ, ενώ δεν μπορούσαν να (ή επέλεγαν να μην) συμμετάσχουν άμεσα στις διαδικασίες κοινοτικής αυτοδιοίκησης, επειδή αυτό προϋπέθετε την κατοχή οθωμανικής υπηκοότητας, λειτουργούσαν παράλληλα, τόσο ως μέλη της 24μελούς όσο και στο διοικητικό συμβούλιο του Συλλόγου¹¹⁷.

Ενώ όμως η νέα κατάσταση ασφαλώς αναβάθμισε το status των ισχυρών αστικών οικογενειών της Θεσσαλονίκης (όχι απαραίτητα μόνο των Άμποτ), δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο και για τα μέλη των συντεχνιών της πόλης¹¹⁸. Όσον αφορά στις συντεχνίες, η κρίση των οποίων κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έχει προταθεί ως ερμηνευτικό μοτίβο για την εξήγηση των κοινοτικών ανακατατάξεων της περιόδου¹¹⁹, πρέπει να επισημάνουμε κάποια σημεία από την αντιπαράθεση των ετών 1872-74. Μολονότι η μεγάλη πλειοψηφία των μελών των συντεχνιών πύκνωσαν τις τάξεις της αντιπολίτευσης, ο Νεόφυτος όπως είδαμε στην αρχή της αντιπαράθεσης στηριζόταν από έναν όχι ευκαταφρόνητο αριθμό προϊσταμένων (πρωτομαγιστόρων), οι οποίοι ήταν οργανικά ενταγμένοι στο σύστημα κοινοτικής αυτοδιοίκησης όπως λειτουργούσε μέχρι τότε. Η παρουσία άλλωστε του Νεοφύτου στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης συνδέθηκε με τη σύγκληση, για πρώτη φορά στην ιστορία της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στην πόλη, γενικής συνέλευσης, στην οποία λάμβαναν μέρος τόσο οι πρόκριτοι όσο και οι πρωτομαγιστορες των συντεχνιών¹²⁰. Παράλλη-

116. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται σε ένα σημαντικό απόσπασμα από το «Μωρόν Άλας»: «συνήθως και από του 1872 πάντοτε τα ταμεία των σχολείων και του Νοσοκομείου ανετίθεντο εις τους πλουσιωτέρους των εγκρίτων πολιτών. Τοιούτοι δε ταμεία εξελέγοντο μάλιστα ξένοι υπήκοοι (σούδιτοι) ανήκοντες εις τους ακμάζοντας και εν τω εμπορικό κόσμω διατρεπόντας οίκους Abbott, Χαρίση, Ρογκότη, Χατζηλαζάρου. Τοιούτοι ταμεία εξελέγοντο προ του 1872 ενίοτε και εκ των οθωμανών υπηκόων(ραγιάδων) οι μακαρίζαι Δημήτριος Βαλταδώρος και Αθανάσιος Χαϊδευτός οίτινες επιμόνως παρεκαλούμενοι ανελάμβανον το βάρος του Ταμείου.....», (ό.π., σσ.28-29).

117. Σ. Ζαπάντη, ό.π., σσ.127, σημ.31, όπου αναφέρεται ότι «το ορθόδοξο θρήσκειο των Άββοτ τους παρείχε το δικαίωμα να συμμετέχουν στις κοινοτικές αρχές» και αναφέρονται ως παράδειγμα οι σχετικές δραστηριότητες του Αλφρέδου Άμποτ στην 24μελή επιτροπή από το 1879 και εξής, στην επιτροπή αναθεώρησης του Κανονισμού και στον Φιλεκπαιδευτικό. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε το γεγονός ότι δεν συμμετείχε ποτέ στο σώμα της δημογεροντίας, εξαιτίας ακριβώς της αγγλικής του υπηκοότητας.

118. Κ. Βακαλόπουλος, «Χριστιανικές συνοικίες, συντεχνίες και επαγγέλματα της Θεσσαλονίκης στα μέσα του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά*, 18 (1978)103-140.

119. Ε.Α. Χερίμογλου, *Θεσσαλονίκη*, σσ.174-178. Βλ. επίσης Ανώνυμος, *Το Μωρόν Άλας*, σ. 27.

120. Κ. Τάττης, «Η Κοινότης Θεσσαλονίκης», σ.86.

λα, σε σημαντικές υποθέσεις για την κοινότητα πλάι στο σώμα δημογεροντίας συναποφάσιζε και συνυπέγραφε τα γραπτά ντοκουμέντα και μία αντιπροσωπεία εκπροσώπων των συντεχνιών¹²¹, ενώ η ίδια η δημογεροντία συγκροτούνταν από μέλη που προέρχονταν τόσο από τις τάξεις των προκρίτων όσο και από αυτές των πρωτομαγιστόρων¹²².

Η σχετικά αναβαθμισμένη θέση των πρωτομαγιστόρων στην κοινοτική δομή δεν είχε επίσημα κατοχυρωθεί σε κάποιο καταστατικό κοινοτικής λειτουργίας. Συνεπώς θα περίμενε κανείς ότι το επίδικο αντικείμενο της ενδοκοινοτικής διένεξης που ξεσπά το 1872, τουλάχιστον από την πλευρά των συντεχνιών, θα ήταν η επικύρωση αυτών των προγενέστερων πρακτικών. Κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβη: η συγκρότηση της 24μελούς επιτροπής, μολοντί βασίστηκε στην αύξηση του αριθμού των μελών της κοινότητας που λάμβαναν μέρος στις εκλογές, έγινε με βάση το κριτήριο του ελέγχου της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της φιλανθρωπικής προσφοράς, από τη μια, και της συμμετοχής των ξένων υπηκόων, από την άλλη, χωρίς να διασφαλίζει σε καμία περίπτωση την αναλογική συμμετοχή στα κοινοτικά όργανα μελών των συντεχνιών. Μολοντί τα δύο αυτά κριτήρια αφορούσαν στην μεγάλη πλειοψηφία των συντεχνιτών, τόσο επειδή η νέα «εθνική απειλή» που επέβαλε τον αναπροσανατολισμό των στόχων της εκπαιδευτικής διαδικασίας αντανακλούσε στην κοινωνική κρίση που αυτοί βίωναν, όσο και επειδή πάρα πολλοί από αυτούς διέθεταν την ελληνική υπηκοότητα, η κοινοτική μεταβολή δεν κατέστη δυνατή υπό τη δική τους ηγεμονία αλλά υπό την ηγεμονία ενός δυναμικού τμήματος των αστών της πόλης. Την αιτία του γεγονότος αυτού θα έπρεπε ίσως να την αναζητήσουμε στο ότι ακριβώς οι «φυσικοί» ηγέτες των συντεχνιών, οι πρωτομαγιστορές τους, τόσο εξαιτίας της προϋούσας αποδυνάμωσής τους, όσο και εξαιτίας της μερικής ενσωμάτωσής τους στο σύστημα κοινοτικής διοίκησης που είχε επιβάλει ο Νεόφυτος, δεν στάθηκαν ικανοί να διατυπώσουν πολιτικά το αίτημα της αναβάθμισης του ρόλου τους. Έτσι ενώ στην κοινοτική κρίση του 1872-4 οι συντεχνίες εμφανίστηκαν ως πολιορκητικός κριός του αντιπολιτευτικού μετώπου, δεν κατάφεραν τελικά να αποφύγουν την ακόμη μεγαλύτερη πολιτική περιθωριοποίησή τους, που θα προκάλεσε βέβαια αργότερα νέες ενδοκοινοτικές αναταράξεις¹²³. Εάν η υπόθεση αυτή ισχύει, τότε στα «εξωτερικά» αίτια που ευθύνονται για την παρακμή του συντεχνιακού συστήματος (π.χ. ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου), θα πρέπει να προστεθούν και «εσωτερικά» (π.χ. κρίση εμπιστοσύνης των μελών

121. Βλ. την περίπτωση της αντιπαράθεσης Νεοφύτου και Σαρούλας Άμπος το 1862, Δ. Σταματόπουλος «Θεσσαλονίκη:1858-1874» αντ.

122. Ε. Α. Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη*, σ.177.

123. Για την υποβάθμιση του πολιτικού ρόλου των συντεχνιών, βλ. για παράδειγμα την αντιπαράθεσή τους με τη δημογεροντία το 1879 για το ζήτημα των στόχων λειτουργίας της Φιλοπτώχου Αδελφότητας, Ε. Α. Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη*, σσ.180-183.

των συντεχνιών προς τους πρωτομαγίστορες). Επομένως, η σταθερή διατύπωση κατά τις επόμενες δεκαετίες του αιτήματος για διεύρυνση της αντιπροσωπευτικότητας του εκλογικού συστήματος για την ανάδειξη των κοινοτικών οργάνων, δεν αποτελούσε μόνο άσκηση πίεσης προς το σώμα των προκρίτων που νέμονταν παραδοσιακά την κοινοτική εξουσία αλλά και εκδήλωση κρίσης αντιπροσώπευσης στο εσωτερικό των συντεχνιών: σε διαδικασίες ελεύθερης εκλογής ο εκάστοτε πρωτομαγίστορας έχανε την προνομιακή σχέση διαμεσολάβησης των συμφερόντων των μελών της συντεχνίας, σχέση που του εξασφάλιζε έως ένα βαθμό το προηγούμενο καθεστώς.

* * *

Αφού εξετάσαμε τις επιπτώσεις που είχε η ψήφιση του κοινοτικού κανονισμού στις τάξεις των προκρίτων και των συντεχνιών, πρέπει να διερευνηθεί η νέα κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι αστικές οικογένειες της Θεσσαλονίκης, αλλά και ποιες ήταν οι επιπτώσεις της ενδοκοινοτικής αντιπαράθεσης αυτών των ετών στη θέση του ανώτατου κλήρου στις επαρχίες. Αξίζει να επισημάνουμε ότι η διαφοροποίηση μεταξύ των ηγετικών οικογενειών της πόλης, όπως τουλάχιστον αυτή είναι γνωστή στις μεταγενέστερες ενδοκοινοτικές συγκρούσεις, θα πρέπει να αναζητηθεί στην κρίσιμη περίοδο εκδίωξης του Νεοφύτου από τη Θεσσαλονίκη. Όπως είναι γνωστό, οι οικογένειες που ηγήθηκαν των δύο αντιπάλων κοινοτικών μερίδων ήταν αυτές των Άμποτ και των Χατζηλαζάρου¹²⁴. Σύμφωνα μάλιστα με τον Κ. Μοσκόφ, ο Περικλής Χατζηλαζάρου, πρόξενος των ΗΠΑ από το 1869¹²⁵, και ο Αλφρέδος Άμποτ

124. Για την οικογένεια Χατζηλαζάρου, βλ. Α. Μεταλλινού-Τσιώμου, *Παλαιά Θεσσαλονίκη*, τ. Α', σ.46, Κ. Μοσκόφ, *ό.π.*, σ.135, Ε. Χερίμογλου, «Ενθύμιον Χατζηλαζάρου: Το έργο ενός λησμονημένου προκρίτου της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή* 293 (1990) 23-25.

125. Η πληροφορία αυτή, την οποία συνάγει ο Ε. Χερίμογλου από δημοσιεύματα του τύπου το 1908, επιβεβαιώνεται με εντυπωσιακό τρόπο και από μία άλλη πηγή. Ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη το 1869, Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι ο ίδιος είχε ζητήσει το έτος αυτό από τον αμερικανό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Morris να διοριστεί ο Αλφρέδος πρόξενος των Η.Π.Α. στη Θεσσαλονίκη. Ο Morris όμως του απάντησε ότι είχε ήδη προτείνει για τη θέση αυτή άλλο πρόσωπο. Το πρόσωπο αυτό ήταν ο Περικλής Χατζηλαζάρου, ο οποίος τελικά κατέλαβε τη θέση, βλ. Α.Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τ. Γ', Αθήνα 1930, σ.468. Η μαρτυρία αυτή του Ραγκαβή, πέρα από το γεγονός ότι μπορεί και να εντοπίζει μία από τις αιτίες της αντιπαλότητας μεταξύ των δύο ανδρών, πιστοποιεί τις πολύ καλές σχέσεις που διατηρούσε η οικογένεια Άμποτ τόσο με τους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους, πρεσβεία και προξενείο, όσο και με ισχυρές οικογένειες της ελληνορθόδοξης κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ερρίκος Άμποτ, αδελφός του Αλφρέδου και πρόξενος της Πρωσίας, ο οποίος σφαγιάστηκε το 1876 από τον τουρκικό όχλο στα γνωστά γεγονότα της Θεσσαλονίκης, ήταν παντρεμένος με την κόρη του Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή, βλ. Α.Ρ. Ραγκαβής, *αυτ.* Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής, σε αντίθεση με τον ανειδίκευτο Αλέξανδρο, είχε υποστηρίξει τη λύση του σχίσματος όσον αφορά στο Βουλγαρικό και γενικότερα είχε συνταχθεί με τους αντιρωσικούς κύκλους της πρωτεύουσας, βλ. Δ. Σταματόπουλος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, σσ.269-270.

ήταν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 οι ηγέτες της «φιλελεύθερης» και «συντηρητικής», αντίστοιχα, παράταξης¹²⁶. Ο συγγραφέας δεν επιχειρηματολογεί επαρκώς πάνω στη θέση αυτή, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η «συντηρητική» πτέρυγα, της οποίας ηγούνται οι Άμποτ, αποτελούνταν από τις μεγάλες οικογένειες γαιοκτημόνων της πόλης, όπως οι Ζάννα και οι Παπαγεωργίου¹²⁷, ενώ αντίθετα η «φιλελεύθερη» εκπροσωπούσε τα ανερχόμενα αστικά στοιχεία. Η σύμφυση όμως γαιοκτημονικών και επιχειρηματικών συμφερόντων στο επίπεδο της οικογενειακής δραστηριότητας¹²⁸, καθιστά απαγορευτική μια ερμηνεία γραμμικού τύπου που να συνδέει απευθείας το κοινωνικό status με την πολιτική συμπεριφορά.. Το πρόβλημα επομένως της ανάμειξης των δύο οικογενειών στις κοινοτικές υποθέσεις πρέπει να μελετηθεί περισσότερο διεξοδικά. Οι Άμποτ, όπως είδαμε, ενεπλάκησαν στην αντιπαράθεση για τους δικούς τους λόγους, και η αντιπολίτευση, την οποία άσκησαν οι συντεχνίες στον μητροπολίτη, τελούσε, στην πρώτη τουλάχιστον φάση, υπό τη δική τους ηγεμονία. Την ίδια επιρροή επίσης ασκούσαν και στους πρωτεργάτες του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, όπως τον Μ. Παπαδόπουλο και τον Κ. Σχινά¹²⁹. Συνεπώς, η εθνοκεντρική λογική που διέκρινε τα επιχειρήματα των αντιπάλων του Νεοφύτου αλλά και η απειλή ταυτόχρονα, την οποία εκτόξευσαν οι αντιπολιτευόμενοι για προσχώρηση στον προτεσταντισμό, ως τακτικό «όπλο» για την εκδίωξη του μητροπολίτη, πρέπει να αποδοθούν στις επιλογές της οικογένειας, με προεξάρχοντα τον Αλφρέδο Άμποτ.

Αντίθετα, για την οικογένεια Χατζηλαζάρου δεν υπάρχουν αναφορές στις πηγές για κάποια άμεση εμπλοκή της στην ενδοκοινοτική αντιπαράθεση. Υπάρχει όμως μία ιδιαίτερα σημαντική πληροφορία, ενδεικτική των πολιτικών προσανατολισμών της κατά την περίοδο εκείνη. Τον Νοέμβριο του 1872, σχεδόν αμέσως μετά δηλαδή την αναχώρηση του Νεοφύτου για την Κωνσταντινούπολη και με νωπές τις κατηγορίες εναντίον του για συνεργασία με τους Βουλγάρους, η κόρη του «βαθυπλούτου εμπόρου της πόλεως» Ιωάννη Χατζηλαζάρου (και αδελφή του Περικλή) παντρεύτηκε τον γιατρό της ρωσικής πρεσβείας της Κωνσταντινούπολης Καρακανάφ, βουλγαρικής καταγωγής. Ο ίδιος ο Ι. Χατζηλαζάρου ήταν ρώσος υπήκοος, όπως άλλωστε και οι δύο γιοι του Περικλή και Νικόλαος, ενώ στο γάμο παρευρέθηκε και ο επικεφαλής του ρωσικού προξενείου Γιακουμπόφσκι, όπως και οι «βουλγαροδιδά-

126. Κ. Μοσκόφ, *ό.π.*, σ.128. Για μια κριτική στις απόψεις αυτές βλ. Ε. Α. Χεκίμογλου, «Ψήφος ανδρών ευηπολίτητων και ευπόρων. Περί του εκλογικού δικαιώματος και των "κομμάτων" στην ελληνορθόδοξη κοινότητα Θεσσαλονίκης», *εφ. Ελληνικός Βορράς*, φ.12 Σεπτεμβρίου 1996.

127. Κ. Μοσκόφ, *ό.π.*, σ.135.

128. Βλ. σημ.12.

129. Σ. Ζαπάντη, *ό.π.*, σσ.129-130.

σκαλοι και οι προεξάρχοντες του βουλγαρικού κοιμιτάτου». Η ίδια η λειτουργία της τελετής ήταν διπλή: συλλειτούργησαν, δηλαδή, οι ορθόδοξοι «πατριαρχικοί» ιερείς της ενορίας μαζί με τον «σχισματικό» αρχιμανδρίτη Ιλαρίωνα από την βουλγαρική μονή Ζωγράφου του Αγίου Όρους, τον οποίο συνόδευε επίσης ένας «σχισματικός» ιερέας¹³⁰.

Το συγκεκριμένο γεγονός, σύμφωνα με τον έλληνα πρόξενο, προκάλεσε αλγεινή εντύπωση στην ελληνορθόδοξη κοινότητα της πόλης. Ο επιδεικτικός τρόπος όμως με τον οποίο οργάνωσαν οι Χατζηλαζάρου την τελετή, σε μία περίοδο κατά την οποία το φάντασμα του Σχίσματος όξυνε ιδιαίτερα το κλίμα των εθνικών ανταγωνισμών στην πόλη, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ταυτίζονταν με τις βουλγαρικές επιδιώξεις, αλλά ότι επέλεγαν να αντιμετωπίσουν το Βουλγαρικό, γενικά, και τη συγκρότηση της νεοσύστατης βουλγαρικής κοινότητας στη Θεσσαλονίκη, συγκεκριμένα, βάσει της αρχής της διαλλακτικότητας. Ο Περικλής Χατζηλαζάρου, μολονότι δεν γνωρίζουμε ποια στάση κράτησε στα γεγονότα του 1872 και ιδιαίτερα στο ζήτημα της ίδρυσης του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου¹³¹, μετείχε ενεργά στις διαδικασίες του και δεν αμφισβήτησε ποτέ την ύπαρξή του¹³². Την επιλογή της οικογένειας Χατζηλαζάρου για διαλλακτική αντιμετώπιση του βουλγαρικού ζητήματος δεν την ενστερνίζονταν το μέτωπο Άμποτ - συντεχνιών, αλλά είχε το αντίστοιχό της, όπως είδαμε, σε μία ανάλογη τάση των ομογενών της Κωνσταντινούπολης που ο Νεόφυτος είχε προσπαθήσει να την εκμεταλλευθεί. Συνεπώς, και στο επίπεδο των αστών της Θεσσαλονίκης, εμφανίστηκαν λίγο έως πολύ οι διαχωριστικές γραμμές που είχαν εμφανιστεί την ίδια περίοδο και στην ελληνορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: από τη μία, οι εκπρόσωποι του εθνοκεντρισμού (μέσα από το σχήμα της ηγεμονευόμενης παρουσίας των συντεχνιών από ένα δυναμικό τμήμα των αστών)¹³³, και από την άλλη, οι εκπρόσωποι της διαλλακτικότητας απέναντι στις βουλγαρικές διεκδικήσεις (διαλλακτικότητα που οι πολιτικές της συντεταγμένες οριζόταν κυρίως από την ανάγκη προσαρμογής στο νέο ρόλο της Ρωσίας). Η ιδεολογική και πολιτική αυτή διαφοροποίηση πρέπει να θεωρηθεί σημαντική για τη θεμελίωση

130. Α.Υ.Ε/1872, 76/1, αρ. εγγ.913, Κ. Βατικιώτης προς πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 17 Νοεμβρίου 1872.

131. Βλ. σημ.110.

132. Αντίθετα για άγνωστους λόγους επέλεξε να αποχωρήσει από τη θέση του στην Εφορία των εκπαιδευτικών καταστημάτων, βλ. Ι.Α.Μ., φάκ.14, συνεδριάσεις 10ης Αυγούστου 1875, 22ας Μαρτίου 1877.

133. Βλ. την επανάληψη του ίδιου σχήματος στη σχέση μεταξύ των δύο ισχυρών τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης Γ. Ζαρίφη και Χ. Ζωγράφου και των συντεχνιών της Κωνσταντινούπολης, τόσο στα προεόρτια της Τοπικής Συνόδου το καλοκαίρι του 1872, όσο και στην περίπτωση της συγκρότησης της «Επιτροπής του Ρωμαϊκού Έθνους», βλ. Δ. Σταματόπουλος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, σσ. 295-299.

και συγκρότηση των αντιπάλων κοινοτικών μερίδων, με προεξάρχουσες τις δύο οικογένειες, κατά την πρώτη τουλάχιστον φάση της λειτουργίας του Φιλελευθέρου Συλλόγου· έστω και αν η αντιπαράθεση μεταξύ τους στην πραγματικότητα σχετιζόταν με την προώθηση δικών τους, οικονομικών κατά βάση, συμφερόντων¹³⁴. Όπως ακριβώς όμως στην Κωνσταντινούπολη, η αντιπαράθεση των δύο μερίδων κατέστησε επισφαλή τη θέση των κατά καιρούς πατριαρχών, κατά τον ίδιο τρόπο στη Θεσσαλονίκη κατέστησε αδύνατη την παραμονή του Νεοφύτου.

Το ερώτημα όμως που εκκρεμεί είναι, σε τι ακριβώς συνίσταται η ποιοτική μεταβολή στο status του κλήρου στην οθωμανική επαρχία, μετά από την ενδοκοινοτική αντιπαράθεση της Θεσσαλονίκης, η οποία υπήρξε στην πραγματικότητα η πρώτη μιας σειράς αναλόγων συγκρούσεων που πυροδοτήθηκαν από το κλίμα των εθνικών ανταγωνισμών. Σε αντίθεση με την Κωνσταντινούπολη, όπου ο στόχος της μεταρρυθμιστικής κίνησης με τον καταρτισμό των Γενικών Κανονισμών ήταν να περιορίσει τον Πατριάρχη και γενικά τον ανώτατο κλήρο στη διαχείριση των πνευματικών υποθέσεων, στις επαρχίες η θέση των αρχιερέων ενισχύθηκε αντικειμενικά κυρίως μέσα από τη θεσμική κατοχύρωση του ρόλου τους στα τοπικά συμβούλια ή στα συμβούλια των βιλαετιών, που ιδρύθηκαν σύμφωνα με το Νόμο περί Βιλαετιών του 1864¹³⁵. Μολοντί όμως το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα έδειξε σύντομα τα όριά του, χωρίς να μπορέσει ουσιαστικά να αναστείλει την εξάπλωση των εθνικισμών, η διαδικασία μετασχηματισμού του μιλλέτ σε έθνος, (για την ακρίβεια η διαδικασία διάσπασης της ενιαίας θρησκευτικής κοινότητας σε εθνικές υποομάδες), ενίσχυε αντί να αποδυναμώνει την υπαρκτή αυτή τάση αναβάθμισης του πολιτικού ρόλου του ανώτατου κλήρου. Αν και η αντιπαράθεση μεταξύ ελληνικού και βουλγαρικού εθνικισμού διεξαγόταν μέσα στα πλαίσια που επέβαλε η οθωμανική νομιμότητα και το οθωμανικό κράτος επέμενε να αναγνωρίζει στο εσωτερικό του μόνο θρησκευτικές κοινότητες και όχι εθνικές συλλογικότητες, οι επίσημοι εκπρόσωποι των μιλλέτ - τα μέλη του ανώτατου κλήρου στην περίπτωσή μας - έπρεπε να τοποθετηθούν απέναντι στο υπαρκτό πολιτικό πρόβλημα που έθετε η εποχή: υπεράσπιση του αυτοκρατορικού σχήμα-

134. Η υπόθεση αυτή μπορεί να ερμηνεύσει από διαφορετικό πρίσμα τα γεγονότα της σφαγής των προξένων της Πρωσίας (Ερρίκος Άμπτ) και της Γαλλίας (Μουλλίν) το 1876. Η οικογένεια Χατζηλαζάρου, υπενθυμίζουμε, είχε πρωτοστατήσει στην απόκρυψη της νεαρής σλαβόφωνης χριστιανής από τη Μπογδάντζα που απειλούνταν με εξισλαμισμό, βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάιο του 1876 και οι επιδράσεις τους στο Ανατολικό Ζήτημα*, Θεσσαλονίκη 1980.

135. Κ. Κωστής, «Κοινότητες, Εκκλησία, και Μιλλέτ στις "ελληνικές περιοχές" της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13, (1989), σσ.57-75, και ιδιαιτέρως σ.73.

τος (που είχε το αντίστοιχό του στην ιδεολογία του οικουμενισμού με κύριο εκφραστή το Πατριαρχείο) ή ταύτιση με κάποιο από τα υπαρκτά εθνικά κινήματα που επαναπροσδιόριζαν τις συλλογικές ταυτότητες των πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Και στις δύο περιπτώσεις η αναγνώριση του πολιτικού ρόλου που τους αντιστοιχούσε στη διοίκηση των κοινών της επαρχίας ήταν δεδομένη, είχε όμως ταυτόχρονα διαφορετική πηγή νομιμοποίησης: την οθωμανική πραγματικότητα και συνεπώς τις δυνατότητες μεταρρύθμισής της, στην πρώτη περίπτωση, τη διαδικασία εθνικού αυτοπροσδιορισμού των λαών της αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση των αλυτρωτικών πολιτικών των ήδη διαμορφωμένων ή των υπό διαμόρφωση εθνικών κρατών, στη δεύτερη περίπτωση.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να δούμε, από την άποψη αυτή, ποιες ήταν οι ιδέες της αντιπολιτευτικής μερίδας που εκδίωξε τον Νεόφυτο από τη Θεσσαλονίκη, για τον νέο ρόλο που έπρεπε να αναλάβουν οι μητροπολίτες στην επαρχία. Μετά από τη μετάβαση του Νεοφύτου στην Κωνσταντινούπολη, οι κατηγορίες της αντιπολίτευσης εναντίον του δεν επικεντρώνονταν στο θέμα της υποτιθέμενης συνεργασίας του με τους Βουλγάρους (άλλη μία απόδειξη του τακτικού χαρακτήρα των κατηγοριών αυτών), αλλά στην «ακηδία» και την «αδιαφορία» που επιδείκνυε για τα «κοινά πράγματα». Συνεπώς οι εκπρόσωποι του εθνοκεντρισμού στη Θεσσαλονίκη επικαλούνταν την επάρκεια, την οποία έπρεπε να διαθέτει ο εκάστοτε μητροπολίτης, στη διαχείριση γενικά των κοινοτικών υποθέσεων. Ανέφερε σε επιστολή του προς τον «Νεολόγο» ένα μέλος της αντιπολίτευσης εναντίον του Νεοφύτου: «Λησμονούσιν άρα γε οι εμπειστητευμένοι την ποδηγέτησιν των χριστιανών (ενν. τους αρχιερείς και πιο συγκεκριμένα την Ι. Σύνοδο), ότι έχουσιν επί των πνευματικών αυτών τέκνων ου μόνον δικαιώματα αλλά και καθήκοντα, και ταύτα ου μόνον πνευματικά αλλά και διοικητικά και εκπολιτιστικά ή, όπερ δεν πιστεύομεν, δεν εννόησαν εισέτι τον προορισμόν του κλήρου και μάλιστα του ημετέρου, όστις χρησιμεύει κατά το επικρατούν εν Τουρκία πολιτικόν σύστημα και ως διάμεσον εις την ενάσκησιν των όσων απολαμβάνουσιν οι χριστιανοί δικαιωμάτων και ως κέντρον πάσης ενεργείας αφορώσης την ρύθμισιν και βελτίωσιν των κοινοτικών πραγμάτων.»¹³⁶.

Είναι λοιπόν σαφές ότι τη σκυτάλη υπεράσπισης του πολιτικού ρόλου των αρχιερέων οι εκπρόσωποι του εθνοκεντρισμού την παραλαμβάνουν απευθείας από το οπλοστάσιο των επιχειρημάτων των μεταρρυθμιστών: ο ρόλος του «διαμέσου» που οι μεταρρυθμιστές επεφύλασσαν στον ανώτατο κλήρο¹³⁷ (και γενικότερα στις θρησκευτικές ηγεσίες των μιλλέτ) για να ανασυστήσουν την ή-

136. Εφ. Νεολόγος, 5/17 Νοεμβρίου 1873, αρ.1469.

137. Σ. Αναγνωστοπούλου, ό.π., σ. 283 κ.ε., Π. Κονόρτας, Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος - αρχές 20ού αιώνα, Αθήνα 1998, σ.315 κ.ε.

δη κλονισμένη κυριαρχία του οθωμανικού κράτους στις επαρχίες, χρησιμοποιείται από τους εθνικιστές ως μοχλός προώθησης του συλλογικού συμφέροντος των πληθυσμών, νοούμενου ακριβώς ως «εθνικού». Αυτή η νέα νοηματοδότηση του πολιτικού ρόλου των εκπροσώπων της Εκκλησίας μέσα από το πρίσμα του Έθνους, δεν μπορούσε να είναι χωρίς συνέπειες για το ζήτημα της αναβάθμισής τους στους ενδοκοινοτικούς συσχετισμούς. Άσχετα από τις προθέσεις μεταρρυθμιστών και εθνικιστών, στην πραγματικότητα ο πόλος του κλήρου στην επαρχία δεν ήταν το ίδιο ισχυρός, όπως στην περίπτωση του κέντρου: στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας η ύπαρξη της Ι. Συνόδου ασφαλώς μπορούσε να εξισορροπεί την αυξημένη παρουσία του λαϊκού στοιχείου στο Πατριαρχείο, όπως εκφραζόταν μέσα από τη λειτουργία του Διαρκούς Εθνικού Μικτού Συμβουλίου, ενώ στις πρωτεύουσες των επαρχιών ο εκάστοτε αρχιερέας ήταν πολύ δύσκολο να εξισορροπεί την αντίστοιχη ισχύ των προκρίτων. Αντίθετα, έπρεπε τις περισσότερες φορές να παίζει διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ αντιπάλων κοινοτικών μερίδων, αλλά και να προσαρμόζεται στους νέους στόχους, που είχε θέσει η ελληνική εξωτερική πολιτική, και τους οποίους υλοποιούσαν οι κατά τόπους πρόξενοι. Για τους λόγους αυτούς, η αναγνώριση του πολιτικού χαρακτήρα του ρόλου του αρχιερέα και η θεωρητική θεμελίωσή της με την επίκληση της αρχής του «διαμέσου», δεν σήμαινε άμεση αναβάθμιση της θέσης του στους ενδοκοινοτικούς συσχετισμούς, παρά μόνο στο βαθμό που ταυτιζόταν με τις νέες προτεραιότητες που έθεταν οι εθνικοί ανταγωνισμοί. Συμπλήρωνε ο αντιπολιτευόμενος για να δικαιολογήσει την άποψή του και να αντικρούσει τη θέση της Ι. Συνόδου, ότι δηλαδή απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδίωξη κάποιου αρχιερέα από την επαρχία του ήταν η παράβαση κάποιου Ιερού Κανόνα ή κάποιας διάταξης του ποινικού κώδικα¹³⁸: «Τα ηθικά συμφέροντα ενός έθνους είναι πολύ υψη-

138. Ανωνύμου, *Τα Διορθωτέα και Επείγοντα*, Κωνσταντινούπολη 1873(·), σσ.10-12. Ο Ανώνυμος συγγραφέας του φυλλαδίου μεταξύ άλλων κατηγορούσε τον πατριάρχη Άνθιμο Στ', ότι κατά τη διάρκεια της τρίτης πατριαρχείας του (1871-73) κώρτησε στάση δύο μέτρων και δύο σταθμών, όσον αφορά σε περιπτώσεις καταγγελιών εναντίον αρχιερέων από προκρίτους των επαρχιών τους. Έτσι ενώ απομάκρυνε από τις θέσεις τους, τους μητροπολίτες Αδριανουπόλεως Κύριλλο και Εφέσου Παΐσιο δεν έπραξε το ίδιο και στις περιπτώσεις των μητροπολιτών Θεσσαλονίκης Νεοφύτου (πράγματι, ο Νεόφυτος εγκαταλείπει τη Θεσσαλονίκη αμέσως μετά την πτώση του Ανθίμου Στ', στις 30 Σεπτεμβρίου 1873) και Σμύρνης Μελετίου. Ο Ανώνυμος υπερασπιζόταν και αυτός την πολιτική διάσταση του ρόλου του αρχιερέα, όπως και ο «αντιπολιτευόμενος» Θεσσαλονικεύς, στην κατεύθυνση όμως της τήρησης της οθωμανικής νομιμότητας, και τη νομιμοποιούσε με αναφορές στους Ι. Κανόνες αλλά και στους Γ. Κανονισμούς: «Κανόνες Ιεροί και Κανονισμοί Εθνοσωτήριοι θεωρούσι τον αρχιερέα ισόβιον, εις την θεόθεν αυτώ λαχούσαν επαρχίαν, θεωρούσι δ' αυτόν άξιον πάσηςως ή καθαιρέσεως εν περιπτώσει παραβάσεως σκανδαλώδους των Κανόνων, εν περιπτώσει, καθ' ην ήθελε δειχθή ανίκανος περί την εκπλήρωσιν των πνευματικών ή πολιτικών αυτού καθηκόντων και εν περιπτώσει απιστίας προς την κραταίαν βασιλείαν» (σ.10).

λότερα και σεβαστότερα ή ειδική τις παράβασις ενός αρχιερέως, η δε ευθύνη αυτού θεωρητέα μάλλον προς τα ηθικά αυτού καθήκοντα ή προς τας κοινάς προς τον θετόν νόμον υποχρεώσεις, εις ας υπόκειται πας άνθρωπος»¹³⁹. Εφόσον το Έθνος ανασύντασσε ακόμη και το πεδίο της ηθικής, ο αρχιερέας ήταν υποχρεωμένος να υπαγάγει τη δραστηριότητά του στη νέα τάξη πραγμάτων. Ακόμη περισσότερο: η ενδεχόμενη αναβάθμισή του θα προερχόταν όχι μέσα από τη διαμεσολάβηση των συμφερόντων των ορθόδοξων πληθυσμών της επαρχίας (όπως ενδεχομένως επιδίωξε ο Νεόφυτος) αλλά μέσα από τη διαμεσολάβηση των «εθνικοποιημένων» πληθυσμών (είτε ελληνικών-«πατριαρχικών», είτε βουλγαρικών-«σχισματικών»). Επομένως, η ισχυροποίηση του αρχιερέα δεν θα γινόταν ενδεχομένως με όρους ανασυγκρότησης του μιλλέτ σε μικρογραφία (κυριαρχία του θρησκευτικού επί του πολιτικού) αλλά με όρους ανάδυσης και θεσμοποίησης *de facto* της μορφής «έθνους» (κυριαρχία του πολιτικού επί του θρησκευτικού).

Ανακεφαλαιώνοντας για την περίπτωση του Νεοφύτου πρέπει να επισημάνουμε τα εξής: ο Νεόφυτος υπήρξε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ανώτατου κληρικού, ο οποίος διέτρεξε όλα τα στάδια πολιτικής και εκκλησιαστικής «συμπεριφοράς» κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Αναμειγμένος στις αντιπαράθεσεις με τους σλαβικούς πληθυσμούς επαρχιών (Τύρνοβο, Πολυανή), ταυτίστηκε με τους στόχους της μεταρρυθμιστικής κίνησης, όχι μόνο κατά τη διάρκεια των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης αλλά και κατά την πρώτη φάση της παραμονής του στη Θεσσαλονίκη. Η κατάρρευση του συστήματος της αρχιερατικής επιχορήγησης οδήγησε τον Νεόφυτο στην αναζήτηση νέων πηγών χρηματοδότησης του ταμείου της μητροπόλεως, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησε να στερεώσει τη θέση του διευρύνοντας τα κοινωνικά ερείσματά του στο επίπεδο της κοινότητας. Αυτά τα κοινωνικά ερείσματα του Νεοφύτου προέρχονταν, όπως είδαμε, από τον κύκλο των παραδοσιακών προεστών αλλά και ένα τμήμα των αστών της πόλης (οικογένεια Χαρίση). Η ανάδειξη του βουλγαρικού προβλήματος και το αδιέξοδο στις σχέσεις μεταξύ του μητροπολίτη και κοινωνικών δυνάμεων της πόλης που επιδίωξαν την ανατροπή των υπαρχουσών ισορροπιών (συντεχνίες - οικογένεια Άμπωτ), οδήγησε τον Νεόφυτο, για να ισχυροποιήσει τη θέση του, να εκμεταλλευθεί την ύπαρξη της νεοσύστατης βουλγαρικής κοινότητας στη Θεσσαλονίκη, μετατρέποντας το αντικειμενικό πρόβλημα που εμφανιζόταν στις σχέσεις των ορθόδοξων της πόλης σε δικό του συγκριτικό πλεονέκτημα στον ενδοκοινοτικό συσχετισμό δυνάμεων: να εμφανιστεί δηλαδή, τόσο ενώπιον του Πατριαρχείου όσο και έναντι της Πύλης, ως αρχιερέας ικανός να υπερασπιστεί την ενότητα του ορ-

139. Εφ. Νεολόγος, 5/17 Νοεμβρίου 1873, αρ.1469, *αυτ.*

θόδοξου ποιμνίου της επαρχίας του. Συνέπεια της στάσης αυτής ήταν και η άρνησή του να αποδεχθεί την δημιουργία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου - γεγονός, που θα οριστικοποιούσε τη μετατόπιση του ελέγχου των εισοδημάτων της κοινότητας, που προορίζονταν για τα εκπαιδευτικά καταστήματα, από τη Δημογεροντία στο νεοϊδρυθέντα Σύλλογο. Η θέση του αυτή τον έφερε αντιμέτωπο με το σύνολο των «εγκρίτων» της πόλης (πρώην υποστηρικτές του προκρίτους, συντεχνίες, αστούς) αλλά και με τους εκπροσώπους του ελληνικού και του αγγλικού προξενείου. Η εκδίωξή του από τη Θεσσαλονίκη και η τελική αντικατάστασή του από τον μητροπολίτη Βάρνης Ιωακείμ, είχε ως αποτέλεσμα τον καταρτισμό του πρώτου κοινοτικού κανονισμού της πόλης, στον οποίο εκφράστηκε ο νέος συσχετισμός μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων. Ο κανονισμός προκύπτει συνεπώς όχι μέσα από μία φυσιολογική και γραμμική εξέλιξη των μεταρρυθμίσεων στην αυτοκρατορία, αλλά αντίθετα μέσα σε συνθήκες κρίσης, οι οποίες ανακατατάσσουν τους ενδοκοινοτικούς συσχετισμούς και δημιουργούν την ανάγκη εκπροσώπησης νέων κοινωνικών στρωμάτων, όχι όμως μέσα στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης του ορθόδοξου μιλλέτ αλλά μέσα από μια διαδικασία εθνικοποίησης των ορθόδοξων κοινοτήτων. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, έχουμε την εντύπωση ότι βρίσκει εφαρμογή και σε άλλες περιπτώσεις καταρτισμού κοινοτικών κανονισμών κατά τις επόμενες δεκαετίες - κάτι τέτοιο μένει ωστόσο να διερευνηθεί, από νέες κατά περίπτωση μελέτες (case studies) που θα επιτρέψουν τη διατύπωση ευρύτερων θεωρητικών τοποθετήσεων και ερμηνευτικών προσεγγίσεων.